

เล่มที่ ๑๐ ชื่อที่มณิกาย

มหาวัคค์

(เป็นสูตรต้นตปิฎก)

ที่มณิกาย เป็นที่รวมแห่งพระสูตรขนาดยาว และคำว่า มหาวัคค์ ตั้งชื่อตามสูตรแรกที่มีคำว่า มหา อยู่หน้า คือมหาปทานสูตร หนึ่งในวรรคนี้มีสูตรที่มีคำว่า มหา อยู่หน้าหลายสูตรด้วยกัน. และพระสูตรทั้งสิบสูตรในเล่มนี้มีลำดับดังต่อไปนี้ :-

- ๑. มหาปทานสูตร** ว่าด้วย ‘ข้ออ้างใหญ่’ กล่าวถึงประวัติและเรื่องเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ และพระประวัติละเอียดของพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า.
- ๒. มหานิทานสูตร** ว่าด้วย ‘ต้นเหตุใหญ่’ กล่าวถึงปัจจุสมุปบาท หรือกฎแห่งเหตุผลที่เกี่ยวข้องกันเป็นลูกโซ่ รวมทั้งทฤษฎีเรื่องอัตตา.
- ๓. มหาปรินิพพานสูตร** ว่าด้วย ‘มหาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า’ เริ่มด้วยเหตุการณ์ก่อนปรินิพพานจนถึงแจกพระบรมสารีริกธาตุ.
- ๔. มหาสุทฺถสสนสูตร** ว่าด้วย ‘ประวัติพระเจ้ามหาสุทฺถสสนะ จักรพรรดิ’ เป็นเรื่องดรัสเล่าแก่พระอานนทในเวลาใกล้ปรินิพพาน.
- ๕. ชนวงสกุสูตร** ว่าด้วย ‘ยักษ์ชื่อชนวงสกะ’ กราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ แก่พระพุทธเจ้า พระองค์ดรัสเล่าแก่พระอานนทอีกต่อหนึ่ง
- ๖. มหาโควินทสูตร** ว่าด้วย ‘มหาโควินทพราหมณ์’.
- ๗. มหาสมยสูตร** ว่าด้วย ‘การประชุมใหญ่’ เป็นการประชุมของเทวดาซึ่งมาเฝ้าพระพุทธเจ้า.
- ๘. ลักกปัญหสูตร** ว่าด้วย ‘ปัญหาของท้าวลักกะ’ ๑๐ ข้อ.
- ๙. มหาสติปัฏฐานสูตร** ว่าด้วย ‘การตั้งสติแบบใหญ่’ ๔ อย่าง คือการตั้งสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม.
- ๑๐. ปายาลิราชัญญสูตร** ว่าด้วย ‘พระเจ้าปายาลี’ ผู้ไม่เชื่อเรื่องตายแล้วเกิด แสดงการโต้ตอบระหว่างพระกুমารกัสสปกับพระเจ้าปายาลีอย่างละเอียด.

๑. ฉบับยุโรปเป็นปายาลิสสูตร

ขยายความ

๑. มหาปทานสูตร

สูตรว่าด้วยข้ออ้างใหญ่

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ กเรริกุกฏี (กุกฏีมิมณฑลทำด้วยไม้กุ่มตั้งอยู่เบื้องหลัง) ในเขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี.

ณ โรงโถงที่ทำด้วยไม้กุ่มนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายผู้สนทนากันถึงเรื่อง “ปุพเพนิวาส” คือความเป็นไปในชาติก่อน โดยตรงเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์ รวมทั้งพระองค์เองด้วยเป็น ๗ พระองค์ดังต่อไปนี้ :-

๑. พระวิปัสสี

พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้ากัปปัจจุบันนี้มีพระนามโดยพระโคตรว่า โกณฑัญญะ มีประมาณแห่งอายุ ๘ หมื่นปี ตรัสรู้ ณ โคนไม้แคฝอย มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ชัณฑกะกับติสสะ. มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง การประชุมสาวก มีภิกษุ ๖ ล้าน ๘ แสนรูปครึ่งหนึ่ง มีภิกษุ ๑ แสนรูปครึ่งหนึ่ง มีภิกษุ ๘ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสามครั้ง. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก^๑ ชื่ออโสกะ มีพระพุทธบิดาพระนามว่า พันธุมมา พระพุทธมารดาพระนามว่า พันธุมตี มีพันธุมตินครเป็นราชธานี.

๒. พระลชี

พระลชีพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้ากัปปัจจุบันนี้มีพระนามโดยพระโคตรว่า โกณฑัญญะ มีประมาณแห่งอายุ ๗ หมื่นปี ตรัสรู้ ณ โคนต้นบุญทริก มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า อภิภูกับสมภวะ. มีการประชุมอัครสาวก ๓ ครั้ง. การประชุมสาวกมีภิกษุ ๑ แสนรูปครึ่งหนึ่ง ๘ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ๗ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสามครั้ง. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่อเขมังกระ มีพระพุทธบิดาพระนามว่า อรุณะ พระพุทธมารดาพระนามว่า ปภาวตี มีอรุณวตินครเป็นราชธานี.

๓. พระเวสสภู

พระเวสสภูพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้ากัปปัจจุบันนี้มีพระนามโดยพระโคตรว่า โกณฑัญญะ มีประมาณแห่งอายุ ๖ หมื่นปี ตรัสรู้ที่โคนไม้สาละ มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า โสณะกับอุตตระ. มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง การประชุมสาวกมีภิกษุ ๘ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ๗ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ๖ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสามครั้ง. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่ออุปสันตะ. มีพระพุทธบิดาพระนามว่า สุปตีตะ พระพุทธมารดาพระนามว่า ยสวตี มีโนมนครเป็นราชธานี.

๑. ผู้รับใช้พระพุทธเจ้า

๔. พระกกุสันธะ

พระกกุสันธพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในภัททกัปป์นี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๔ หมื่นปี. ตรัสรู้ ณ โคนไม้ซีก มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า วิธูระกับลัญชีวะ. มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๔ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีณาสพ. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่อวุฑฒิชะ. มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า อัคคิตัตตะ มีพระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า วิสาข่า มีเขมวตินครของพระเจ้าเขมะเป็นราชธานี.

๕. พระโกนาคมะ

พระโกนาคมพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในภัททกัปป์นี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๓ หมื่นปี. ตรัสรู้ ณ โคนไม้มะเดื่อ. มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ภยโยสะกับอุตตระ. มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๓ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีณาสพ. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่อโสติชชะ. มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า ยัญทัตตะ พระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า อุตตรา. มีโสภวตินครของพระเจ้าโสภะเป็นราชธานี.

๖. พระกัสสปะ

พระกัสสปะพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในภัททกัปป์นี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๒ หมื่นปี ตรัสรู้ ณ โคนไม้โคโรธ (ไทร). มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ดิสสะกับภาร์ทวาชะ. มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๒ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีณาสพ. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่อลัพพมิตตะ. มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า พรหมทัตตะ พระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า ธนวัตติ มีพาราณสีนครของพระเจ้ากิงกิเป็นราชธานี.

๗. พระองค์เอง (พระโคตมะ)

พระองค์เองทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในภัททกัปป์นี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า โคตมะ มีปริมาณแห่งอายุน้อย ผู้ใดมีชีวิตอยู่นานก็เพียง ๑๐๐ ปี ที่เกินกว่านั้นมีน้อย. ตรัสรู้ ณ โคนไม้อัลลัตตะ (โพธิ์). มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า สาริปุตระกับโมคคัลลณะ มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ล้วนเป็นพระชีณาสพ. มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก ชื่ออานนท์ มีพระพุทธบิดาพระนามว่า สุทโธณะ พระพุทธมารดาพระนามว่า มายา มีกบิลพัสดุ์นครเป็นราชธานี.

เมื่อตรัสเล่าอย่างนี้แล้ว ก็เสด็จจากอาสนะเข้าสู่วิหาร. ต่อมาได้ตรัสเล่าประวัติพระวิปัสสิพุทธเจ้าโดยแสดงว่าเป็นธรรมตาของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้ : -

ธรรมเนียมของพระโพธิสัตว์

๑. พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิต มีสติสัมปชัญญะ ลงสู่พระครรภ์พระมารดา.
๒. เมื่อพระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์พระมารดา จะมีแสงสว่างอันโอฬารปรากฏในโลก. เหมือนโลกธาตุสะท้อนสะท้อนสว่างทั่ว.
๓. มีเทพบุตร ๔ ตนมาอารักขาทั้งสี่ทิศ เพื่อป้องกันมนุษย์และอมนุษย์มิให้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดา.
๔. พระมารดาพระโพธิสัตว์ทรงตั้งอยู่ในศีล ๕ โดยปกติ.
๕. พระมารดาพระโพธิสัตว์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกายในบรูษะทั้งหลาย และจะเป็นผู้อ่อนบรูษะใด ๆ ผู้มีจิตกำหนดก้าวล่วงไม่ได้.
๖. พระมารดาพระโพธิสัตว์มีลาภ บริบูรณ์ด้วยกามคุณ ๕ (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โภกฐิฬพะ).
๗. พระมารดาพระโพธิสัตว์ไม่มีโรค มองเห็นพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์เหมือนเห็นเส้นด้ายในแก้วไพฑูรย์ (ตั้งแต่ข้อ ๓ ถึง ๗ หมายถึงระหว่างทรงพระครรภ์).
๘. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วันแล้ว พระมารดายอมสววรรคต เข้าสู่สวรรคตชั้นดุสิต.
๙. สตรีอื่นบริหารครรภ์ ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้างจึงคลอด ส่วนมารดาพระโพธิสัตว์บริหารครรภ์ ๑๐ เดือนพอดีจึงคลอด.
๑๐. สตรีอื่นนั่งหรือนอนคลอด ส่วนมารดาพระโพธิสัตว์ยืนคลอด.
๑๑. เมื่อประสูติ เทวดารับก่อน มนุษย์รับภายหลัง.
๑๒. เมื่อประสูติจากพระครรภ์ ยังไม่ทันถึงพื้น เทพบุตร ๔ ตน จะรับวางไว้เบื้องหน้าพระมารดาและบอกให้ทราบว่ พระโอรสที่เกิดมีคักดีใหญ่.
๑๓. เมื่อประสูติ พระโพธิสัตว์เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด ไม่แปดเปื้อนด้วยคัพภมลทิน.
๑๔. เมื่อประสูติ จะมีธารน้ำร้อนน้ำเย็นตกลงมาสมานพระกายพระโพธิสัตว์และพระมารดา
๑๕. ทันใดที่ประสูติ พระโพธิสัตว์จะผินพระพักตร์ทางทิศเหนือ ดำเนินด้วยพระบาท ๗ ก้าว เปล่งพระวาจาประกาศเรื่องที่จะทรงเป็นเลิศในโลก และเรื่องชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย.
๑๖. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ จะมีแสงสว่างอันโอฬารปรากฏในโลก และเหมือนโลกธาตุสะท้อนสะท้อนสว่างทั่ว.

วิปัสสิกุมารประสูติจนถึงเสด็จออกผนวช

เมื่อวิปัสสิกุมารประสูติแล้ว พระเจ้าพันธุมะ พุทธบิดา ก็ตรัสให้เชษฐภคินี พราหมณ์ผู้รู้ลักษณะมาทำนาย. พวกเขาพิจารณาแล้วกราบทูลว่า พระราชกุมารประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ถ้าครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวช จักเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระราชบิดาจึงให้ถนอมเลี้ยงพระราชกุมารเป็นอันดี. พระราชกุมารนั่งบนตักของพระราชบิดาในการวินิจฉัยยอรรคคติ ก็ทรงพิจารณาวินิจฉัยได้ดีด้วยพระญาณปริชา จึงได้รับขนานนามว่า “วิปัสสิ” (ผู้เห็นแจ้ง).

ต่อจากนั้นเล่าเรื่องวิปัสสิกุมารเสด็จสู่ราชอุทยาน พร้อมด้วยนายสาวก็ได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนเจ็บ คนตาย และนักรบวช จึงเสด็จออกผนวช.

ตรัสรู้และแสดงธรรม

เมื่อผนวชแล้ว ทรงพิจารณาหลักธรรมเรื่องปัจจุสมุปบาท (ธรรมที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุที่เกี่ยวข้องกันเหมือนลูกโซ่) ทรงพิจารณาความเกิด ความดับแห่งขันธ์ ๕ ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งแรกจะทรงแสดงธรรม เพราะเห็นว่า ธรรมะที่ตรัสรู้นั้นลึกซึ้ง แต่ในที่สุดทรงเห็นว่าผู้ที่พอจะรู้ตามได้ก็มี จึงทรงแสดงธรรม และได้โปรดราชบุตรชื่อชัณฑะ และบุโรหิตชื่อติสสะ ให้ได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบท และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ต่อมาได้มีผู้ออกบวชมากขึ้น จึงทรงส่งสาวกไปประกาศศาสนาต่อเมื่อครบ ๖ ปี จึงให้กลับมากรุงพันธุมิตี เพื่อฟังปาฏิโมกข์ ซึ่งพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในภิกษุสงฆ์ (มีเนื้อความเช่นเดียวกับโอวาทปาฏิโมกข์).

ทรงแสดงว่าเรื่องเหล่านี้นอกจากทรงทราบด้วยพระองค์เอง เพราะทรงเข้าใจแจ่มแจ้ง ซึ่งธรรมชาติเป็นอย่างไรดี แม้เทพดาที่เคยมากกราบทูลเรื่องเหล่านี้ เช่น ในสมัยที่ประทับ ณ โคนไม้สาละใหญ่ในสุทวันใกล้เมืองอุกกัฏฐา.

(หมายเหตุ : พระสูตรนี้อาจจะมีรายละเอียดที่ทำให้เกิดปัญหาการถอดความหมายหรือการตีความเป็นธรรมะ เช่น บางท่านได้ถอดความว่า ที่ว่ามีแสงสว่างเกิดขึ้นหรือแผ่นดินไหว เทียบด้วยจะช่วยโลกให้เกิดปัญญา และมีข่าวใหญ่แพร่ไปในโลก เป็นที่น่าตื่นเต้นในคุณความดีคล้ายแผ่นดินไหว เป็นต้น. แต่หลักการใหญ่ผู้เขียนเห็นว่า ไม่ใช่อยู่ที่รายละเอียด เรื่องชื่อ เรื่องสาวกของพระพุทธเจ้า พระองค์ต่าง ๆ แต่อยู่ที่แสดงว่า ในพระพุทธศาสนาไม่มีการผูกขาดความรู้ ความฉลาด ความสามารถตรัสรู้สัจธรรมเพื่อผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ผู้ใดบำเพ็ญบารมีเพียงพอ ก็อาจเป็นพระพุทธเจ้าได้ทั้งนั้น หลักธรรมจึงเป็นของกลาง ท่านผู้ใดพิจารณาคั่นคว่ำก็อาจตรัสรู้ได้)

๒. มหานิทานสูตร

สูตรว่าด้วยต้นเหตุใหญ่

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นิคม ชื่อกัมมาสธัมมะ ในแคว้นกุรุ พระอานนทเข้าไปเฝ้า กราบทูลว่า แม้ปฏิจลสมุปบาท (ธรรมที่เกิดขึ้นอาศัยกันและกัน) เป็นของลึกซึ้ง และมีเงาลึกซึ้ง แต่ปรากฏเป็นของดีสำหรับท่าน. พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า อย่าพูดอย่างนั้น^๑ ปฏิจลสมุปบาทนี้ลึกซึ้งและมีเงาลึกซึ้ง เพราะไม่ตรัสรู้ธรรมนี้ สัตว์จึงไม่ล่วงพ้นอบาย (ภูมิอันเลื่อม) ทุกคติ (ที่ไปอันชั่ว) วินิบาต (สภาพอันตกต่ำ) สงสาร (การท้อแท้ยวเวียนว่ายตายเกิด) ยุงเหยิง สับสน เหมือนต้นหญ้า (ที่ตกเคลื่อนกลาดอยู่ ยากที่จะจัดระเบียบต้นปลาย).

อะไรเป็นปัจจัยแห่งอะไร

๑. ต่อจากนั้นทรงแนะนำเรื่องปฏิจลสมุปบาทต่อไปว่า ถ้ามีผู้ถามว่า ความแก่ ความตายมีปัจจัยหรือไม่ พึงตอบว่า มี โดยชี้ไปที่ความเกิด (ชาติ) ว่า เพราะความเกิด เป็นปัจจัย จึงมีความแก่และความตาย.

๒. เพราะภพ (ความมีความเป็น) เป็นปัจจัย จึงมีชาติ (ความเกิด).

๓. เพราะอุปาทาน (ความยึดถือ) เป็นปัจจัย จึงมีภพ.

๔. เพราะตัณหา (ความทะยานอยาก) เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน.

๕. เพราะเวทนา (ความรู้สึกที่เกิดจากสัมผัสทางตา หู เป็นต้น) เป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

๖. เพราะผัสสะ (ความถูกต้อง) เป็นปัจจัย จึงมีเวทนา.

๗. เพราะรูปนาม (สิ่งที่ไม่รูปร่าง มีแต่ชื่อ เรียกว่านาม ได้แก่เวทนา ความรู้สึก อารมณ์, สัญญา ความจำได้หมายรู้, เจตนา ความจงใจ, ผัสสะ ความถูกต้อง, มนสิการ ความทำไว้ในใจ ส่วนสิ่งที่เป็นรูป คือธาตุ ๔ และรูปอันปรากฏเพราะอาศัยธาตุ ๔) เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

๑. อรรถกถาแก้วว่า เป็นของง่าย และดีสำหรับพระอานนทจริง แต่ยากสำหรับคนทั่วไป ทั้งนี้เพราะพระอานนทเป็นพหูสูตรผู้สดับตรับฟังมาก และมีปัญญา

๘. เพราะวิญญาณ (ปฏิสนธิวิญญาณ) คือธาตุรู้ที่ถือกำเนิด^๑ เป็นปัจจัย จึงมีรูปนาม.

๙. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

๑๐. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

๑๑. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

๑๒. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา.

๑๓. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

๑๔. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

๑๕. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ.

๑๖. เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

๑๗. เพราะชาติ (ความเกิด) เป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ (ความแก่ ความตาย) (ในตอนนี้ฟังสังเกตว่า ทรงแสดงปฏิจลสมุปบาทในลักษณะพิเศษ เพราะสาวไปไม่ถึงอริชชา หากวนเป็นเหตุปัจจัยกันอยู่ระหว่างนามรูป กับวิญญาณ. โปรดดูข้อ ๙ ข้อ ๑๐ ต่างฝ่าย เป็นปัจจัยของกันและกัน แล้วจึงต่อเนื่องไปถึงอันอื่น).

(ต่อจากนั้นทรงอธิบายรายละเอียด พร้อมทั้งเหตุผลประกอบหัวข้อทั้งสิบเจ็ดข้อนั้น แต่มีข้อนำสังเกตที่ทรงใช้ศัพท์เกี่ยวกับสัมผัส คือทรงอธิบายสัมผัสว่ามี ๖ มีสัมผัสทางตา จนถึงสัมผัสทางใจ แล้วทรงใช้คำว่า **อริวจนสัมผัส** ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่า เป็นสัมผัสทางใจ และ **ปฏิขสัมผัส** ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่าเป็นสัมผัสที่เนื่องด้วยรูปขันธ์ คือสัมผัสทางร่างกาย คำอธิบายปฏิจลสมุปบาทโดยละเอียด จักมีแจ้งในการย่อความเล่มที่ ๑๖ เพราะในเล่มนั้นทั้งเล่มว่าด้วยปฏิจลสมุปบาทตลอด).

ในที่สุดตรัสสรุปในขั้นนี้ก่อนว่า ข้อที่วิญญาณ กับนาม รูป ต่างเป็นปัจจัย ของกันและกันนี้ ย่อมเป็นเหตุให้สัตว์เกิด แก่ ตาย จุตติ อุปบัติ^๒ เป็นเหตุให้มีทางแห่ง คำเรียกชื่อ มีทางแห่งการพูดจา มีทางแห่งการบัญญัติ มีการรู้ได้ด้วยปัญญา และมีวิภูฏะ ความหมุนเวียน และมีความเป็นอย่างนี้.

๑. คำว่า วิญญาณ ในที่นี้ หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ เพราะทรงใช้คำว่า วิญญาณ ก้าวลงในท้องของ มารดาในตอนขยายความต่อจากนี้. แต่ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๑๖ หน้า ๖ ทรงอธิบาย วิญญาณว่าได้แก่วิญญาณ ๖ อันหมายถึงธาตุรู้ที่ปรากฏทางตา หู เป็นต้น

๒. อุปบัติ อ่านว่า อุปะบัติ เป็นคำคู่กับจุตติ. จุตติ หมายถึงเคลื่อนจากฐานะเดิม อุปบัติ หมายถึง เข้าถึงฐานะใหม่

การบัญญัติและไม่บัญญัติอัตตา

ต่อจากนั้นทรงแสดงการบัญญัติอัตตา ๔ ประการ คือ ๑. บัญญัติอัตตา “เล็กน้อย” ว่ามีรูป ๒. บัญญัติอัตตา “หาที่สุดมิได้” ว่ามีรูป ๓. บัญญัติอัตตา “เล็กน้อย” ว่าไม่มีรูป และ ๔. บัญญัติอัตตา “หาที่สุดมิได้” ว่าไม่มีรูป^๑ การบัญญัติอย่างนี้ย่อมมี ๓ ประการ คือ ๑. บัญญัติอัตตา เฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น (เพราะมีความเห็นว่าตายแล้วสูญ) ๒. บัญญัติอัตตา ที่มีความเป็นอย่างนั้น (เพราะมีความเห็นว่าเที่ยงไม่เปลี่ยนแปลง) ๓. บัญญัติอัตตาด้วยการจะลบล้างความเห็นผิดของฝ่ายอื่น จูงมาสู่ความเห็นของตน (ซึ่งเข้าใจว่าถูก).

ส่วนการไม่บัญญัติอัตตา ก็เป็นไปในทางตรงกันข้ามกับการบัญญัติอัตตาที่กล่าวมาแล้ว.

ความคิดเห็นเรื่องเวทนาเกี่ยวกับอัตตา

ครั้งแล้วทรงแสดงความคิดเห็นของบุคคล ๓ ข้อเกี่ยวกับเวทนา และอัตตา คือ ๑. เห็นว่าเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข) เป็นอัตตา (ตัวตน) ของเรา ๒. เห็นว่าเวทนามีใช้อัตตาของเรา อัตตาของเราไม่รู้สึกอารมณ์ ๓. เห็นว่าเวทนามีใช้อัตตาของเรา อัตตาของเราไม่รู้สึกอารมณ์ก็มีใช้ อัตตาของเรายอมเสวยอารมณ์ อัตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา.

แล้วทรงแสดงเหตุผลให้เห็นจริงทั้งสามข้อว่า ไม่ควรยึดถืออย่างนั้น ในที่สุดตรัสสรุปว่า ภิกษุผู้ไม่เห็นทั้งสามอย่างนั้น ย่อมไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดถือก็ไม่สะดุ้งตื่นรน เมื่อไม่สะดุ้งตื่นรน ก็ดับสนิทเฉพาะตน รู้ว่าชาติสิ้นแล้ว ได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ก็อื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก. ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วเช่นนี้ ไม่ควรที่ใคร ๆ จะกล่าวว่า ท่านมีความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วเกิด สัตว์ตายแล้วไม่เกิด สัตว์ตายแล้วทั้งเกิดทั้งไม่เกิด, และสัตว์ตายแล้วเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะวิภูฏะ ย่อมหมุนเวียนไปตรากเท่าที่ยังมีทางแห่งคำเรียกชื่อ มีทางแห่งคำพูดจา มีบัญญัติ มีทางแห่งการบัญญัติ มีการนัดกันรู้ มีการรู้ได้ด้วยปัญญา และยังมีการหมุนเวียนอยู่. ภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะรู้ความจริงนั้น ไม่ควรที่ใคร ๆ จะมีความเห็นว่าท่านไม่รู้ไม่เห็น.

๑. คำว่า อัตตาเล็กน้อย ถ้าเทียบกับศาสนาพรหมณ์ น่าจะหมายถึงอัตตาของแต่ละคน ส่วนอัตตาหาที่สุดมิได้ หรืออนันตอัตตา น่าจะหมายถึงอัตตาใหญ่ หรืออัตตาสากล ที่เรียกว่าปรมาตมัน แต่อรรถกถาอธิบายว่า ผู้ไม่ได้เจริญกสิณนิมิต ย่อมบัญญัติอัตตาเล็กน้อย ถ้าได้เจริญกสิณนิมิต ย่อมบัญญัติอัตตาหาที่สุดมิได้

(หมายเหตุ : การที่พระอรหันต์ไม่ติดอยู่ในความเห็นข้อใดข้อหนึ่ง ที่ว่าสัตว์ตายแล้วเกิดหรือไม่ นั่น เป็นเพราะไม่ติดอยู่ในสมมติบัญญัติเกี่ยวกับกระแสหมุนเวียน เมื่อรู้เท่ากระแสหมุนเวียนและหลุดพ้นได้ จึงไม่ควรที่จะกล่าวว่าท่านไม่รู้ไม่เห็น).

ที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๗ อย่าง

ต่อจากนั้นทรงแสดงวิญญาณฐิติ (ที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗ อย่าง คือ :-

๑. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญา (ความจำได้หมายรู้) ต่างกัน เช่น มนุษย์ เทวดาบางพวก และเปรตบางพวก^๑.

๒. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เทพ พวกพรหม ที่เกิดด้วยปฐมฌาน และสัตว์ที่อยู่ในอภาย ๔.

๓. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น เทพพวกอภัสสรพรหม.

๔. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เทพพวกสุภกิณห์พรหม.

๕. สัตว์เหล่าหนึ่งก้าวล่วงความกำหนดหมายในรูป ทำในใจว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เข้าถึงอากาศอันญายตนะ (เป็นพรหมไม่มีรูปพวกที่ ๑).

๖. สัตว์เหล่าหนึ่งก้าวล่วงอากาศอันญายตนะ ทำในใจว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เข้าถึงวิญญาณอันญายตนะ (เป็นพรหมไม่มีรูปพวกที่ ๒).

๗. สัตว์เหล่าหนึ่งก้าวล่วงวิญญาณอันญายตนะ ทำในใจว่า ไม่มีอะไร เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ (เป็นพรหมไม่มีรูปพวกที่ ๓).

อายตนะ ๒

ครั้นแล้วทรงแสดงอายตนะ ๒ คือ ๑. อสัญญาสัตตตายตนะ อายตนะ หรือที่ต่อคืออสัญญีสัตว์ (อสัญญีสัตว์เป็นพวกมีแต่รูป ไม่มีวิญญาณ จึงไม่จัดเข้าในวิญญาณฐิติ ๗ อย่าง แต่เรียกว่าอายตนะ) ๒. เนวสัญญานาสัญญายตนะ อายตนะ หรือที่ต่อ คือที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (นี่เป็นพรหมไม่มีรูปพวกที่ ๔ เพราะเหตุที่วิญญาณในอรูปพรหมชั้นนี้สุขุมละเอียดอ่อนมาก จึงไม่ควรกล่าวว่ามิวิญญาณ หรือไม่มีวิญญาณ ฉะนั้น จึงไม่จัดเข้าในวิญญาณฐิติ ๗ แต่เรียกว่าอายตนะ เป็นอันว่า ต้องกล่าวว่า วิญญาณฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ จึงจะครอบคลุมสัตว์โลกได้หมดทุกชนิด).

๑. อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ พวกเวมานิกเปรต คือ เปรตที่ได้วิมาน ซึ่งได้รับความสุขความทุกข์ สลับกันไปเปรตพวกนี้ ไม่จัดอยู่ในอภายภูมิ. ดูอรรถกถาเล่ม ๒ หน้า ๑๓๙

ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

ตรัสสรูปเฉพาะตอนนี้ดีกว่า ผู้ใดรู้วิญญานฐิติทั้งเจ็ด รู้อายตนะทั้งสอง รู้ความเกิดขึ้น รู้ความดับไป รู้ความพอใจ รู้โทษ และรู้การแล่นออก (หลุดพ้น) จากวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ แล้ว ควรหรือที่จะขึ้นชมยินดีวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ นั้น. พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ควร. จึงตรัสว่า ภิกษุผู้รู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น (ด้วยอุปาทาน) เรียกว่าเป็นปัญญาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา).

วิโมกข์ (ความหลุดพ้น) ๘

ทรงแสดงวิโมกข์ ๘ แก่พระอานนทต่อไป คือ :-

๑. บุคคลมีรูป เห็นรูป.
๒. บุคคลมีความกำหนดหมายในสิ่งไม่มีรูป เห็นรูปภายนอก.
๓. บุคคลน้อมใจว่า “งาม”.
๔. บุคคลทำไว้ในใจว่า อากาศไม่มีที่สุด เข้าถึงอากาศอันญายตนะ.
๕. บุคคลทำไว้ในใจว่า วิญญานไม่มีที่สุด เข้าถึงวิญญานญายตนะ.
๖. บุคคลทำไว้ในใจว่า ไม่มีอะไร เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ.
๗. บุคคลก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ เข้าถึงเนวลัญญานาลัญญายตนะ.
๘. บุคคลก้าวล่วงเนวลัญญานาลัญญายตนะ เข้าถึงสัจญญาเวทิตินิโรธ.^๑

สรุปเกี่ยวกับวิโมกข์ ๘

ภิกษุผู้เข้าสู่วิโมกข์ ๘ นี้ ได้ทั้งอนุโลม (ตามลำดับ) และปฏิโลม (ถอยกลับจากหลังไปหาหน้า) เข้าได้ออกได้ตามต้องการ ย่อมทำให้แจ้ง (บรรลู่) ความหลุดพ้นด้วยสมาธิ (เจโตวิมุตติ) และความหลุดพ้นด้วยปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะได้ในปัจจุบัน ภิกษุนี้ เรียกว่าอุภโตภาควิมุตติ (ผู้พ้นทั้งสองทาง) ไม่มีอุภโตภาควิมุตติอย่างอื่นยอดเยี่ยมกว่า ประณีตกว่า.

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระอานนทก็ชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาค.

(หมายเหตุ : มหานิทานสูตรนี้ เป็นการแสดงเรื่องความเวียนว่ายตายเกิด โดยแสดงเงื่อนไข ที่วิญญานและนามรูป ต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน ทำให้เวียนว่ายตายเกิด และเป็นเหตุให้มีการบัญญัติอดีตชาติตัวตน ผู้รู้แจ้งความจริงย่อมไม่ติดในบัญญัตินั้น ๆ ในที่สุดได้แสดงถึงวิญญานฐิติ คือที่ตั้งแห่งวิญญานหรือประเภท

แห่งสัตวิโลก ๗ กับแสดงอายตนะ ๒ คือพวกที่วิญญานไม่ปรากฏ กับปรากฏ แต่ไม่ชัด ๒ พวก ในที่สุดได้แสดงวิโมกข์ คือความหลุดพ้น ๘ ประการ ที่ผู้เข้าออกได้คล่องแคล่ว จะชื่อว่าผู้พ้นด้วยสมาธิและปัญญา ความจริงควรจะได้อธิบายรายละเอียดว่า ข้อไหน มีความพิสดารอย่างไร แต่ถ้าทำอย่างนั้นจะไม่จบตามกำหนด จึงต้องขอผ่านไป เสนอแต่ ความสำคัญ).

๓. มหาปรินิพพานสูตร

ว่าด้วยมหาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

เริ่มเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าประทับ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แคว้นมคธ ต้องการจะตีแคว้นวัชชีไว้ในอำนาจ^๑ จึงส่งวัสสการ พราหมณ์ให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเล่าความให้ทรงทราบแล้ว ให้วัสสการพราหมณ์ฟังดูว่า จะทรงพยากรณ์อย่างไร เพราะเชื่อว่าจะไม่ตรัสผิดความจริง.

วัสสการพราหมณ์เข้าไปเฝ้ากราบทูลเรื่องนั้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสถาม พระอานนท์ที่ละข้อถึงธรรมะ ๗ ประการที่ชาววัชชีประพฤติกัน อันจะหวังความเจริญได้ โดยส่วนตัว ไม่มีเสื่อม ว่าพระอานนท์เคยได้ฟังบ้างหรือเปล่า พระอานนท์ก็กราบทูลว่า เคยได้ฟัง ธรรมะ ๗ ประการนั้น คือชาววัชชี

๑. จะหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์.
๒. จะพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเล็กประชุม พร้อมเพรียงกันทำ กิจของชาววัชชี.
๓. จะไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ จะไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว จะประพฤติ ปฏิบัติในวัชชีธรรมอันเป็นของเก่า.
๔. จะเคารพเชื่อฟังชาววัชชีผู้แก่เฒ่า.
๕. จะไม่ก้าวล่วงข่มเหงกุลสตรี (หญิงที่มีสามีแล้ว) และกุลกุมารี (หญิงสาว ที่ยังไม่สามี).
๖. จะเคารพนับถือเจดีย์ของชาววัชชีทั้งภายในและภายนอก ไม่ละเลยพิธีกรรม อันเป็นธรรมที่เคยให้เคยทำ.
๗. จะจัดการรักษาคุ่มครองอันเป็นธรรม ในพระอรหันต์ของชาววัชชี จะตั้งใจว่า พระอรหันต์ที่ยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้เป็นสุข.

๑. แคว้นมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี แคว้นวัชชี มีกรุงเวสาลีเป็นราชธานี

ครั้นแล้วได้ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ว่า พระองค์เคยตรัสแสดงวัชชชือปริหานิยธรรม (ธรรมะอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมของชาววัชชี) ๗ ประการ เมื่อประทับ ณ สารันทเจดีย์.

วัสสการพราหมณ์ก็กราบทูลว่า เพียงข้อใดข้อหนึ่งก็หวังความเจริญได้ ไม่มีเสื่อมจะกล่าวไยถึง ๗ ข้อ พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำการรบกับชาววัชชี เว้นไว้แต่ใช้วิธียุและทำให้แตกกัน แล้วกราบทูลลากลับไป.

เมื่อวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้ว จึงตรัสให้เรียกประชุมภิกษุที่อยู่ในกรุงราชคฤห์ทั้งหมด แล้วทรงแสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมของภิกษุ ๗ อย่าง รวม ๕ นัย ๖ อย่าง ๑ นัย (รวมเป็น ๓๑ ข้อ).

ระหว่างที่ประทับ ณ เขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ทรงแสดงเรื่องศีล สมภาติปัญหา โดยมาก.

เสด็จสวนมะม่วงหนุ่มและเมืองนาพันทา

ต่อจากนั้นเสด็จสวนมะม่วงหนุ่ม แสดงธรรมเรื่องศีล สมภาติ ปัญหา โดยมาก แล้วเสด็จเมืองนาพันทา พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้ากราบทูลสรรเสริญพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสโต้ตอบด้วย และในที่นั้นก็ทรงแสดงธรรมเรื่องศีล สมภาติ ปัญหา โดยมาก.

เสด็จปาฏลิกาม

ครั้นแล้วเสด็จสู่ปาฏลิกาม อุบาสกชาวปาฏลิกาม มาเฝ้ากราบทูลเชิญให้เข้าพักในที่พัก ทรงแสดงโทษของความวิบัติจากศีล ๕ ประการ คือ ๑. เสื่อมทรัพย์ ๒. มีกิตติศัพท์ในทางชั่ว ๓. เมื่อเข้าสู่บริษัทไม่องอาจ มีอาการเก้อเขิน ๔. เป็นผู้หลง ถึงแก่ความตาย ๕. เมื่อตายแล้ว ก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต^๑ นรก. แล้วทรงแสดงอานิสงส์แห่งความสมบูรณ์ด้วยศีล ๕ ประการ ในทางตรงกันข้ามกับศีลวิบัติ.

กล่าวถึงสุนิธพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ชาวมคธ มาสร้างเมืองในปาฏลิกามเพื่อป้องกันชาววัชชี (ชายแดนมคธกับวัชชี ตรงนั้นมีแม่น้ำคงคากั้นเป็นเขตแดนทางมคธจึงสร้างเมืองยุทธศาสตร์ไว้ที่ปาฏลิกาม) และได้นิมนต์พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ฉันภัตตาหาร ณ ที่อยู่ของตนเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปฉันเสร็จแล้ว ทรงอนุโมทนา และเสด็จเดินทางต่อไป มหาอำมาตย์ทั้งสองตามส่งเสด็จ และตั้งชื่อประตูที่เสด็จผ่านว่า ประตูโคดม ตั้งชื่อน้ำที่เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาว่า ทำโคดม.

๑. คำว่า วินิบาต หมายถึงไปเกิดเป็นเวมานิกเปรต มีสุขทุกข์สลับกัน คืออาจอยู่วิมานสมัยหนึ่ง ทนทุกข์ทรมานสมัยหนึ่ง

เสด็จโกฏิกคามและนาทิกคาม

เมื่อเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาแล้ว ได้เสด็จต่อไป (ในแคว้นวัชชี) สูโกฏิกคาม. ณ ที่นั้น ทรงแสดงธรรม เรื่องอริยสัจ ๔ และแสดงเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา โดยมาก ต่อจากนั้นได้เสด็จไปพัก ณ โรงพักคนเดินทางทำด้วยอิฐ ในนาทิกคาม. ณ ที่นั้นทรงแสดงธรรมปรารภคำถามของพระอานนท์ที่ว่า ผู้นั้นผู้นี้ตายไป มีคติเป็นอย่างไร โดยแสดงหลักธรรมที่ผู้ประพฤติปฏิบัติอาจพยากรณ์ตนเองได้ว่า จะพ้นคติที่ตกต่ำหรือไม่ และแม้ ณ นาทิกคามนั้นก็ทรงแสดงเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา โดยมาก.

เสด็จป่ามะม่วงของนางอัมพปาลี

จากนาทิกคามได้เสด็จไปพัก ณ ป่ามะม่วงของนางอัมพปาลี และได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายให้มีสติสัมปชัญญะ และโดยเฉพาะได้แสดงการตั้งสติ (สติปฏิฐาน) ๔ ประการ.

นางอัมพปาลี ซึ่งเป็นหญิงนครโสเภณี ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับ ณ ป่ามะม่วงของตน ก็สั่งเตรียมยานอย่างดี เดินทางไปเฝ้า และนิมนต์พระผู้มีพระภาคไปฉันที่บ้านของตน พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ในวันรุ่งขึ้น.

ฝ่ายกษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับ ณ ป่ามะม่วงของนางอัมพปาลีใกล้กรุงเวสาลี ก็สั่งเตรียมยานอย่างดี แต่งกายงดงาม ออกเดินทางไป สวนทางกับยานของนางอัมพปาลีถามทราบความว่า นางอัมพปาลีนิมนต์พระพุทเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ฉันในวันรุ่งขึ้น จึงขอร้องให้มอบให้ตนเป็นผู้ถวายอาหารแทน โดยจะให้เงินแสนหนึ่ง นางอัมพปาลีตอบว่า แม้จะให้เมืองเวสาลี พร้อมทั้งอาหารก็จะไม่ยอมให้ถวายอาหารแทนตน เมื่อกษัตริย์ลิจฉวีไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ก็กราบทูลนิมนต์ฉันในวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นางอัมพปาลีนิมนต์ไว้แล้ว ก็ดีดมือแสดงความเสียดาย.

เมื่อไปฉันที่บ้านนางอัมพปาลีในวันรุ่งขึ้น นางอัมพปาลีก็ได้ถวายป่ามะม่วงแก่ภิกษุสงฆ์. ณ ป่ามะม่วงนั้น ทรงแสดงธรรมเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา โดยมาก.

เสด็จจำพรรษา ณ เวฬุคาม

ต่อจากนั้นได้เสด็จไปยังเวฬุคาม (หมู่บ้านไม้มะตูม) และตรัสอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์จำพรรษารอบเมืองเวสาลีได้ตามอัธยาศัย. ในระหว่างพรรษาทรงประชวร แต่ทรงเห็นว่า ยังไม่ได้ลาอุปฐาก (ผู้รับใช้) ยังไม่ได้ลาภิกษุสงฆ์ ยังไม่สมควรปรินิพพาน จึงทรงขับไล่

อาพาธด้วยความเพียร อธิษฐานชีวิตสังขาร (ตั้งพระหฤทัยให้ดำรงชีวิตอยู่). เมื่อหายประชวรแล้ว พระอานนท์เข้าไปเฝ้ากราบทูลความกังวลใจที่เห็นทรงประชวร ตรัสตอบว่า พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมไม่มีภายใน ไม่มีภายนอก ไม่มีกำมือของอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย (ไม่ปิดบังธรรมะ) ไม่ได้ทรงยึดถือว่าบริหารภิกษุสงฆ์ และมีได้ทรงยึดถือว่าภิกษุสงฆ์ เป็นผู้เล่าเรียนจากพระองค์. ทรงเปรียบพระองค์ซึ่งแก่แต่มาลวงวัย มีพระชนมายุถึง ๘๐ ปีว่า เหมือนเกวียนเก่าที่ซ่อมด้วยไม้ไผ่ ตรัสเตือนให้ฟังตน ฟังธรรมะ และตรัสสอน สติปัญญา ๔.

ทรงปลงอายุสังขาร

เมื่อเสด็จพักผ่อนกลางวัน ณ ปาวาลเจดีย์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิมิต โอภาสอันชัดเจน (บอกไปอย่างชัดเจน) แก่พระอานนท์ว่า ผู้ใดเจริญอิทธิบาท (ธรรมที่ ให้บรรลุความสำเร็จผล) ๔ ประการดีแล้ว ถ้าปรารถนาก็อาจมีอายุยืนอยู่ได้ถึงกัปหรือ เกินกัป^๑ แต่พระอานนท์นึกไม่ถึง จึงมิได้กราบทูลอาราธนา.

เมื่อพระอานนท์ออกไปจากที่เฝ้า มาร^๒ จึงมาอาราธนาให้นิพพาน พระองค์ทรงมี สติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์นั้น (ปลงพระหฤทัยว่า ต่อไปนี้อีก ๓ เดือน จะเสด็จปรินิพพาน) ก็เกิดแผ่นดินไหวมหัศจรรย์ เป็นต้น.

พระอานนท์กราบทูลถาม จึงตรัสตอบถึงเหตุแห่งแผ่นดินไหว แล้วทรงแสดง บริษัท ๘ มีชัตตยบริษัท เป็นต้น และการที่พระองค์เคยเสด็จเข้าไปสู่บริษัทเหล่านั้น ทำพระองค์ให้เข้ากันได้กับบริษัทเหล่านั้น แล้วทรงแสดงอภิภายตนะ (อารมณอันครอบงำ ธรรมะที่เป็นข้าศึก หรือธรรมะฝ่ายต่ำ) ๘ ประการ วิโมกข์ (ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้น จากธรรมะที่เป็นข้าศึก) ๘ ประการ.

แล้วตรัสเล่าเรื่องที่ทรงปลงอายุสังขาร พระอานนท์จึงกราบทูลอาราธนา ให้ทรงพระชนมชีพอยู่อีกตรัสว่า มิใช่กาลที่จะขอร้องเสียแล้ว เพราะได้ทรงแสดงนิมิต (เครื่องหมาย) แสดงโอภาส (แสงสว่าง-หมายถึงการบอกไป) อย่างชัดเจนแล้วหลายครั้ง คือที่กรุงราชคฤห์ ๑๐ แห่ง ที่กรุงเวสาลี ๖ แห่ง แต่พระอานนท์ก็ได้อาราธนา บัดนี้ พระองค์ทรงปลงอายุสังขารเสียแล้ว จึงมิใช่ฐานะที่จะทรงคืนความตั้งพระหฤทัย.

๑. อรรถกถาแก้วว่า อยู่ได้อีกร้อยปีหรือยิ่งกว่า

๒. คำว่า มาร อาจหมายได้หลายอย่าง ทั้งเทพบุตรตมาร และมัจจุมารสุดแต่จะอธิบายให้เหมาะสม เป็นบุคคลาธิษฐาน คือแสดงบุคคลเป็นที่ตั้ง หรือธรรมาธิษฐาน แสดงธรรมะเป็นที่ตั้ง

เสด็จปามหาวันประชุมภิกษุสงฆ์

ต่อจากนั้นเสด็จสู่เรือนยอด ณ ปามหาวัน ทรงเรียกประชุมภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในกรุงเวสาลีทั้งหมด ณ ที่นั้น แล้วทรงแสดงสติปัญญา (การตั้งสติ ๔ อย่าง ลัมมัมปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ อย่าง อิทธิบาท (ธรรมอันให้บรรลุความสำเร็จ) ๔ อย่าง อินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ๕ อย่าง พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง) ๕ อย่าง โภชฌงค์ (ธรรมอันเป็นองค์ประกอบให้ได้ตรัสรู้) ๗ อย่าง และมรรค (ข้อปฏิบัติหรือทางดำเนิน) ๘ อย่าง (รวม ๓๘ ประการ) ว่าเป็นอภิญาเทสิตธรรม (ธรรมที่ทรงแสดงด้วยความรู้ยิ่ง) แล้วตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท อีก ๓ เดือนต่อแต่นี้ พระองค์จะปรินิพพาน.

เสด็จภัณฑคามและที่อื่น ๆ

แล้วเสด็จจากกรุงเวสาลีสู่ภัณฑคาม ทรงแสดงอริยธรรม (ธรรมอันประเสริฐ) ๔ ประการ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) และทรงแสดงเรื่องศิลป สมาธิ ปัญญา โดยมาก.

ต่อจากนั้นเสด็จสู่หัตถิกคาม, อัมพคาม, ชัมพูคาม และโกคนคร โดยลำดับ ณ โกคนครทรงแสดงมहाปเทศ (หลักอ้างอิงสำหรับสอบสวนข้อกล่าวอ้างของผู้อื่นที่ว่า เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า) ๔ ประการ โดยให้สอบกับพระสูตรเทียบกับพระวินัยก่อน.

เสด็จกรุงปาวา ฉันทอาหารของนายจุนทะ

ครั้นแล้วเสด็จสู่กรุงปาวา นายจุนทะบุตรช่างทองนิมนต์ฉัน ก็เสด็จไปฉัน พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย ตรัสเรียกให้นำสุกรมัททวะ (มีผู้แปลว่า มังสะสุกรอ่อนบ้าง เห็นชนิดหนึ่งบ้าง) มาที่พระองค์ให้ถวายอาหารอื่นแต่พระสงฆ์ เมื่อฉันแล้วตรัสสั่งให้นำสุกรมัททวะนั้นไปฝังเสีย ต่อมาทรงประชวรลงพระโลหิตมีเวทนามากแล้ว แต่ก็ทรงมีสติสัมปชัญญะ ออกลิ้นอาพาธนั้น ไม่ทรงเดือดร้อน.

ระหว่างที่เสด็จสู่กรุงกุสินารา

ทรงเดินทางต่อไปยังกรุงกุสินารา ทรงแวะจากทาง ให้พระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้นถวายแล้วตรัสสั่งพระอานนท์ให้ไปตักน้ำมา ครั้งแรกน้ำขุ่นเพราะเกวียนประมาณ

๕๐๐ ผ่านไป พระอานนท์จึงไม่ตก กราบทูลเชิญให้เสด็จต่อไปยังกุฎาณที่ แต่ตรัสซ้ำให้ไปตักน้ำมา คราวนี้กลับได้น้ำใส.

ณ ที่นั้น ปุกกุสะ มัลลบุตร เดินทางจะไปกรุงปาวา เข้าไปเฝ้าสนทนาด้วยพระองค์ก็รับสั่งโต้ตอบด้วย เมื่อจะจากไปได้ถวายผ้าเนื้อเกลี้ยงสีทองคู่หนึ่งแด่พระผู้มีพระภาค ตรัสแนะให้ถวายพระองค์ผืนหนึ่ง ถวายพระอานนท์ผืนหนึ่ง เมื่อปุกกุสะไปแล้ว พระอานนท์ก็นำผ้าผืนที่ได้รับไปถวายพระผู้มีพระภาค และกราบทูลว่า พระฉวีวรรณผ่องใสยิ่งนัก ตรัสตอบว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ย่อมผ่องใสเป็นพิเศษ ๒ คราว คือ ในคืนที่จะตรัสรู้ กับในคืนที่จะปรินิพพาน.

ต่อจากนั้นเสด็จข้ามแม่น้ำกุสา ตรัสสั่งพระอานนท์ให้บอกแก่นายจุนทะอย่าให้เดือดร้อนว่า พระองค์ฉันอาหารของเขาแล้วปรินิพพาน ให้ชี้แจงว่า บิณฑบาตที่ถวายก่อนตรัสรู้และก่อนปรินิพพานนั้นมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

ครั้นแล้วเสด็จเสียบฝั่งนอกของแม่น้ำหิรัญญวดี สู่ป่าไม้สาละของมัลลกษัตริย์ ใกล้กรุงกุสินารา ให้ตั้งเตียงผืนพระเศียรไปทางทิศอุดร ทรงบรรทมมีสติสัมปชัญญะ ตรัสปรารภการบูชาด้วยการประพาศธรรมว่ายอดเยี่ยม.

สถานที่ควรสังเวช ๔ แห่ง

ทรงแสดงสังเวชนัยสถาน คือสถานที่ควรสังเวช ๔ คือที่ที่พระตถาคตประสูติ, ตรัสรู้, แสดงธรรมจักร และปรินิพพาน ว่าเมื่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาจาริกไป มีจิตเลื่อมใส และตายลง ก็จะเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์.

วิธีปฏิบัติในสตรีและพระพุทธรูป

ทรงแสดงวิธีปฏิบัติในสตรี (มาตุคาม) ตามที่พระอานนท์กราบทูลถามว่า ไม่ควรมอง ถ้าจำเป็นจะมอง ก็ไม่ควรพูดด้วย ถ้าจำเป็นจะพูดด้วย ก็ให้ตั้งสติ. แล้วทรงแสดงวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธรูป เช่นเดียวกับสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ ในเมื่อพระอานนท์กราบทูลถาม โดยทรงแสดงว่า ให้ห่อด้วยผ้าใหม่ แล้วห่อด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่ แล้วห่อด้วยสำลี รวม ๕๐๐ ชั้น แล้วใส่ในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางเหล็ก ทำจิตภาวนาด้วยของหอมแล้ว ทำการเผา สร้างสตูปไว้เฝ้าทางสี่แพร่ง.

ผู้ควรแก้สตูป

ทรงแสดงถึงบุคคลผู้เป็นอุปารหะ (ผู้ควรแก้สตูป) ๔ คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

พระอานนท์เข้าไปสู่วิหารเหนียวสลักเพชร (หัวลิ้มประตู่ ทำรูปเป็นศิระชะวานร) ยืนร้องไห้ ด้วยคิดว่า ท่านยังเป็นเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา คือเป็นเพียงพระโสดาบัน ยังไม่บรรลอรหัตตผล) แต่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ท่าน จักปรินิพพานเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคทรงทราบ ตรัสเรียกให้เข้าเฝ้า แล้วตรัสปลอบใจว่า เป็นธรรมดาที่จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจ จะปรารถนาให้สิ่งที่มีความทรุดโทรมเป็นธรรมดามีให้ทรุดโทรม ย่อมเป็นไปไม่ได้ แล้วตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่า ตั้งเมตตาทางกาย วาจา ใจ ในพระองค์มาตลอดกาลนาน ได้ชื่อว่า ทำบุญไว้แล้ว จงเริ่มตั้งความเพียรเถิด จะเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยพลัน.

ครั้นแล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติ (รับใช้) พระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคต ก็อย่างยิ่งเพียงเท่าพระอานนท์. ทรงสรรเสริญว่า พระอานนท์เป็นบัณฑิต รู้กาลที่ควรจะจัดให้ใครเข้าเฝ้า และเป็นที่พอใจใครลำดับธรรมของบริษัท ๔.

ตรัสเรื่องกรุงกุสินารา

พระอานนท์กราบทูลว่า อย่าปรินิพพานในกรุงกุสินารานี้ ซึ่งเป็นเมืองเล็ก เมืองดอย เป็นกิ่งเมือง ขอให้เสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ ๆ เช่น จัมปา ราชคฤห์ ลาวตตี โกสัมพี พาราณสี แต่ตรัสตอบว่า กรุงกุสินารา เคยเป็นราชธานีนามว่า กุสาวตี ซึ่งพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิทรงปกครอง เคยเจริญรุ่งเรืองยิ่งมาแล้ว. ครั้นแล้ว ตรัสสั่งให้พระอานนท์ไปแจ้งข่าวที่จะปรินิพพานแก่มัลลกะชัตริย์ซึ่งพากันเศร้าโศกและมาเฝ้า ในราตรีนั้น พระอานนท์ก็จัดให้เข้าถวายบังคมเป็นครอบครัวไป เสร็จสิ้นภายในยามแรก แห่งราตรี.

โปรดสุภททปริพพาชก

ครั้งนั้น ปริพพาชก (นักบวชนอกพระพุทธศาสนา) คนหนึ่ง ชื่อสุภททะ มาเฝ้า พระอานนท์จะไม่ให้เข้าเฝ้า แต่พระผู้มีพระภาคทรงทราบ จึงทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ เมื่อกราบทูลถาม ทรงโต้ตอบแสดงธรรมให้ฟัง ก็ขอบวชและเพียรพยายามจนได้บรรลอรหัตตผลในไม่ช้า นับเป็นพระสาวกองค์สุดท้ายที่ทันเห็นพระพุทธเจ้า.

พระดำรัสตรัสสั่ง

ครั้นแล้วตรัสสั่งความแก่พระอานนท์ ดังต่อไปนี้ :-

๑. ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว จักเป็นพระศาสดาของท่าน ทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป.

๒. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายไม่พึงเรียกกันด้วยคำว่า อาวุโส เช่น ที่เรียกกันอยู่ในบัดนี้ พึงเรียกภิกษุอ่อนกว่า โดยชื่อ โดยโคตร หรือ ด้วยคำว่า อาวุโส (ผู้มีอายุ) พึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า กันเต (ท่านผู้เจริญ) หรือ อายัสมา (ท่านผู้มีอายุ).

๓. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว เมื่อสงฆ์ปรารธนาที่จะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียได้.

๔. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ คือปล่อยให้ทำอะไรมตามชอบใจ ไม่พึงว่ากล่าวตักเตือน.

ทรงเปิดโอกาสให้ซักถาม

ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว ทรงเปิดโอกาสว่า ถ้าภิกษุแม้รูปหนึ่งมีความสงสัย เคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ ก็ให้ถามได้ อย่าเดือดร้อนใจว่า ศาสดาอยู่ต่อหน้า แต่มิได้ถามในที่ต่อหน้า. แต่ก็ไม่มีผู้ใดถาม พระอานนท์จึงกราบทูลแสดงความอัศจรรย์ ตรัสตอบว่า เพราะภิกษุที่ประชุมกันอยู่ถึง ๕๐๐ นี้ อย่างต่ำก็เป็นพระโสดาบัน.

ปัจฉิมโอวาท

ครั้นแล้วตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บัดนี้เราเตือนท่าน สังฆารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม (สมบูรณ์) เถิด” นี้เป็นปัจฉิมวาจาของพระตถาคต.

ลีลาในการปรินิพพาน

ครั้นแล้วทรงเข้าฌานที่ ๑ ออกจากฌานที่ ๑ เข้าสู่ฌานที่ ๒ เป็นลำดับไปจนครบรูปฌาน (ฌานมีรูปเป็นอารมณ์) ๔ อรูปฌาน (ฌานมีสิ่งมิใช่รูปเป็นอารมณ์) ๔ และสัญญาเวทิตนโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาความกำหนดหมาย และเวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข)^๑ ต่อจากนั้นทรงออกจากสัญญาเวทิตนโรธ ย้อนกลับเข้าสู่รูปฌานที่ ๔

๑. รวมทั้งเก้าข้อนี้ เรียกอนุบุพพิหาร คือธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตใจโดยลำดับ คล้ายวิหาร ๙ ชั้น แต่ละชั้นมีอารมณ์แห่งจิตต่างกันไป

(คล้ายกับออกจากตึกชั้นที่ ๙ ย้อนลงมาสู่ชั้นที่ ๘) โดยนัยนี้ ทรงย้อนกลับไปถึงมานที่ ๑ ออกจากมานที่ ๑ เข้าสู่มานที่ ๒ เรื่อยไปจนถึงมานที่ ๔ เมื่อออกจากมานที่ ๔ แล้วก็ปรินิพพาน (เป็นการไม่ติดในรูปมานหรือในอรูปรูปมาน เพราะนิพพานในระหว่างแห่งรูปมาน และอรูปรูปมาน).

เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ก็เกิดแผ่นดินไหว และมีหลายท่านกล่าวภษิต ในทางธรรม เหตุการณ์นี้ยังความโศกสลดให้เกิดแก่ภิกษุผู้ยังไม่ปราศจากราคะ และ ยังธรรมสังเวชให้เกิดแก่ภิกษุผู้ปราศจากราคะแล้ว.

การถวายพระเพลิง

มัลลกษัตริย์ก็จัดการถวายพระเพลิงพระศพพระผู้มีพระภาค ภายหลังจากที่ตั้ง พระศพจัดเครื่องสักการะบูชาครบ ๗ วัน และภายหลังจากที่พระมหากัสสปเถระ พร้อมด้วย ภิกษุบริษัทมาถวายบังคมพระศพเสร็จแล้ว อนึ่ง ในบริษัทของพระมหากัสสปนั้น ขณะทีภิกษุ ทั้งหลายกำลังร้องไห้คร่ำครวญในข่าวปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ก็มีภิกษุรูปหนึ่งผู้บวช เมื่อแก่อชิวภัททะ กล่าวห้ามภิกษุเหล่านั้นมิให้เศร้าโศก ควรจะดีใจว่า ต่อไปจะไม่มีใคร มาห้ามทำอย่างนั้นอย่างนี้ ประราธนาจะทำอะไรก็ได้ตามพอใจ (ซึ่งพระมหากัสสปได้ประราธนา เป็นเหตุเสนอให้สงฆ์ทำสังคายนา).

เมื่อถวายพระเพลิงแล้ว ก็มีกษัตริย์และพราหมณ์จากแคว้นต่าง ๆ มาขอ พระสารีริกธาตุ (พระอัฐิ) ครั้งแรกมัลลกษัตริย์จะไม่ให้ แต่โทณพราหมณ์พูดเกลี้ยกล่อม ให้เห็นแก่ความสงบ จึงได้ตกลงแบ่งให้ไป ต่างก็นำไปทำสตูปบรรจุและทำการฉลอง ในนครของตน.

๔. มหาสุทฺถสสนสูตร

สูตรว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทฺถสสนะจักรพรรดิ

(พระสูตรนี้เท่ากับเป็นการขยายความในมหาปรินิพพานสูตร ตอนที่ตรัสตอบพระ อานนท์ เรื่องกรุงกุสินาราเคยเป็นราชธานีนามว่า กุสาวตี ซึ่งพระเจ้ามหาสุทฺถสสนะจักร พรรดิทรงปกครอง).

พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ของกรุงกุสาวตี และทรง พรรณนาถึงรัตนะ ๗ ประการ ที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะจักรพรรดิ คือ :-

๑. จักรแก้ว ซึ่งหมุนไปในทิศต่าง ๆ ได้ นำชัยชนะมาสู่.
๒. ช้างแก้ว เป็นช้างเผือก ชื่ออุโบสถ.

๓. ม้าแก้ว สีขาวล้วน ชื่อเวลาหก.
  ๔. แก้วมณี เป็นแก้วไพฑูรย์.
  ๕. นางแก้ว รูปร่างงดงาม มีสัมผัสนิ่มนวล.
  ๖. ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตนะ) ช่วยจัดการทรัพย์สินอย่างดีเลิศ.
  ๗. ขุนพลแก้ว (ปริณายกรัตนะ)^๑ บัณฑิตผู้สั่งสอนแนะนำ.
- อนึ่ง พระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิ ทรงมีความสำเร็จ (ฤทธิ) ๔ ประการ คือ :-
๑. รูปร่าง
  ๒. อายุยืน
  ๓. มีโรคน้อย
  ๔. เป็นที่รักของพราหมณ์และคฤหบดี (ประชาชน).
- นอกจากนี้ยังทรงพรรณนาถึงสระโบกขรณี, ทรัพย์สิน, ปราสาท อันวิจิตร
งดงามน่าชื่นชม.

การบำเพ็ญทานและพรหมวิหาร

ครั้นแล้วทรงแสดงว่าพระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิทรงเห็นว่า ผลดีต่าง ๆ เหล่า
นั้นเกิดขึ้นเพราะผลแห่งกรรมดีคือทาน (การให้) ทมะ (การฝึกจิต) และ สัจญญะ (การ
สำรวจจิต). จึงทรงบำเพ็ญทานสงบความตริททางกาม ความตริททางพยาบาท และ
ความตริททางเบียดเบียน ได้บรรลุฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ ทรงแผ่พระมนัสอันประกอบ
ด้วยเมตตา (คิดให้เป็นสุข) กรุณา (คิดให้พ้นทุกข์) มุทิตา (พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และ
อุเบกขา (วางใจเป็นกลาง) ไปทั้งสี่ทิศ.

ทรงสั่งลดการเข้าเฝ้าให้น้อยลง (เพื่อทรงมีเวลาอบรมทางจิตใจได้มากขึ้น)
ภายหลังพระราชเทวี พระนามว่า สุภัทธา สั่งจัดจตุรงค์นิเสนา (ทัพช้าง ทัพม้า ทัพรถ
ทัพเดินเท้า) ซึ่งขุนพลแก้วก็จัดให้พระนางเดินทางไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทนต์ ขอให้ทรง
เห็นแก่สมบัติ เห็นแก่ชีวิต. แต่กลับตรัสตอบขอให้พระราชเทวีทรงขอร้องใหม่ในทาง
ตรงกันข้าม คืออย่าเห็นแก่สมบัติ อย่าเห็นแก่ชีวิต เพราะการพลัดพรากจากของรักของ
ชอบใจเป็นของธรรมดา การตายของผู้มีความกังวล ห่วงใย เป็นทุกข์ และถูกตีเตียน.

๑. คำว่า ขุนพลแก้ว ในที่นี้ใช้ตามที่โบราณเคยใช้มา ตามคำอธิบายแท้ ๆ หมายถึงบัณฑิต ผู้เป็น
ที่ปรึกษาที่ฉลาดสามารถ แต่ในตอนต่อไป แสดงว่าเป็นผู้จัดกองทัพในการไปไหนด้วย คำโบราณ
ที่ใช้ว่าขุนพลแก้ว จึงมีทางเป็นไปได้

พระราชเทวีก็ทรงพระกันแสง และฝันพระลฤทัย เช็ดน้ำพระเนตร ขอร้องใหม่ ตามที่พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงแนะนำนั้น และต่อมาไม่ช้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะก็สวรรคต และเข้าถึงพรหมโลก เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร.

ตรัสสรุปเป็นคำสอน

ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคตรัสสรุปว่า พระองค์เองได้เป็นพระเจ้ามหาสุทิสสนะ จักรพรรดินั้น พรั่งพร้อมสมบูรณ์ด้วยสมบัตินานาประการ แม้จะมีนครอยู่ในปกครอง มากหลาย ก็อยู่ครอบครองได้เพียงนครเดียว คือนครกุสาวตี. แม้จะมีปราสาทมากหลาย แต่ก็อยู่ครอบครองได้เพียงปราสาทเดียว คือธัมมปราสาท. แม้จะมีเรือนยอดมากหลาย แต่ก็อยู่ครอบครองได้เพียงหลังเดียว คือเรือนยอดชื่อมหาวิญหะ. แม้จะมีบัลลังก์ มากหลาย แต่ก็ได้ใช้คราวละเพียงบัลลังก์เดียว. แม้มีช้างมากหลาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้ เพียงคราวละตัวเดียว คือพญาช้างอุโบสถ. แม้จะมีม้ามากหลาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้เพียง คราวละตัวเดียว คือพญาม้าลาหก. แม้จะมีรถมากหลาย แต่ก็ขึ้นสู่ได้เพียงคราวละ คันเดียว คือรถเวษยันต์. แม้จะมีสตรีมากหลาย แต่ก็มีสตรีที่ปฏิบัติ รับใช้เพียงคราว ละคนเดียว. แม้จะมีคู่ผ้า (ผ้านุ่งผ้าห่ม) มากหลาย แต่ก็นุ่งห่มเพียงคราวละคู่เดียว. แม้จะมีถาดอาหารมากหลาย แต่ก็บริโภคได้อย่างมากเพียงจุฑานานเดียว พร้อมทั้ง กับข้าว. ดูเถิด อานนท์ ! สังขารทั้งปวงเหล่านั้น ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปรวนแปรแล้ว. สังขารไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าวางใจอย่างนี้ จึงควรที่จะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ควรเพื่อจะคลายกำหนด ควรเพื่อจะพ้นไปเสีย.

๕. ชนวสภสูตร

สูตรว่าด้วยยักษ์ชื่อชนวสภะ

(พระสูตรนี้ก็มีข้อความขยายความแห่งมหาปรินิพพานสูตรเช่นเดียวกัน คือเล่าเรื่อง ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเมื่อประทับ ณ โรงพักคนเดินทาง ทำด้วยอิฐที่นาทิกคาม ระหว่าง เสด็จสู่กรุงเวสาลี).

พระอานนท์กราบทูลถามถึงว่า ผู้นั้นผู้นี้ตายแล้วไปเกิดในที่ไหน และพระผู้มี พระภาคตรัสตอบเป็นราย ๆ ไป.

๑. คำว่า มากหลาย เป็นการถือเอาความจากคำว่า แปดหมื่นสี่พัน คือไม่จำเป็นต้องมีตัวเลขเท่านั้น ใช้เป็นสำนวนสำหรับหมายความว่ามาก

ในส่วนที่เกี่ยวกับพระเจ้าพิมพิสาร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า ได้มาปรากฏต่อพระองค์ ประกาศตนว่าไปเกิดเป็นยักษ์^๑ ชื่อชนวสกะ และว่าตนมีความหวังจะได้บรรลุความเป็นพระสกทาคามี (คือพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระโสดาบันอยู่แล้ว จึงหวังจะได้บรรลุขั้นต่อไป คือการเป็นพระสกทาคามี ได้แก่พระอริยบุคคล ผู้จะมาเกิดเพียงครั้งเดียว) แล้วเล่าว่า ตนได้เคยไปประชุมที่ธรรมสภาในดาวดึงส์เทวโลก ได้เห็นว่าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ซึ่งไปเกิดในที่นั้นรุ่งเรืองเหนือเทพอื่น ๆ ทั้งโดยผิวพรรณ และโดยยศ พร้อมทั้งได้เล่าถึงภษิตต่าง ๆ ของส่นังกุมารพรหม ซึ่งกล่าวในธรรมสภา มีใจความดังต่อไปนี้ : -

๑. ผู้ถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ ทำให้บริบูรณ์ในศีล ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทพชั้นปรนิมิตตวสวัตติ (สูงสุดในชั้นกาม) ลงมาถึงชั้นจาตุมหาราช (เทพประจำทิศทั้งสี่) อย่างต่ำที่สุด ก็เป็นคนธรรพ์ (เทพที่สิงอยู่ ณ ต้นไม้).

๒. อิทธิบาท (คุณให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่าง) ทำให้สมณพราหมณ์ในอดีตอนาคต ปัจจุบัน แสดงฤทธิ์ได้ด้วยประการต่าง ๆ.

๓. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้โดยลำดับ ซึ่งการบรรลุโอกาส ๓ เพื่อบรรลุความสุข. โอกาส ๓ คือ : ๑. คนที่เคยคลุกคลีด้วยกาม ด้วยอกุศลธรรม ภายหลังไม่คลุกคลี ย่อมได้สุขโสมนัส (สุขกาย สุขใจ หมายถึง บรรลุฌานที่ ๑) ๒. คนที่มีเครื่องปรุงกาย เครื่องปรุงวาจา เครื่องปรุงจิตอันหยาบ อันไม่สงบระงับ ภายหลังสงบระงับได้ ย่อมได้สุขโสมนัสยิ่งขึ้น (หมายถึงได้บรรลุฌานที่ ๒ ถึงที่ ๔). ๓. คนที่ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นกุศล, อกุศล มิโทษ, ไม่มีโทษ, ควรเสพ, ไม่ควรเสพ, เลว, ประณีต, ต่ำ, ขาว และมีส่วนเปรียบตามความเป็นจริง ภายหลังได้สดับอริยธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงรู้จักสิ่งเหล่านั้นตามความจริงก็จะละอวิชชาเสียได้ วิชชาที่จะเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะมิสุขโสมนัสยิ่งขึ้น (หมายถึงได้บรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล).

๔. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔ อย่างไว้ดีแล้ว (ทรงแสดงการตั้งสติพิจารณากาย, เวทนา, จิต, ธรรม ทั้งภายในภายนอก).

๕. ธรรม ๗ ประการ คือ ความเห็นชอบ, ความดำริชอบ, การเจรจาชอบ, การกระทำชอบ, การเลี้ยงชีพชอบ, ความเพียรชอบ, การตั้งสติชอบ เป็นบริวารของสมาธิ ทำสมาธิให้บริบูรณ์. ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง อันแวดล้อมด้วยองค์ ๗ เหล่านี้ ชื่อว่า อริยสมาธิ อันเรียกว่า มีอุปนิสัย (บริวาร) บ้าง มีบริวาร (เครื่องประกอบ) บ้าง.

๑. คำว่า ยักษ์ ในที่นี้ หมายถึงเทวดาชั้นจาตุมหาราช โดยปกติคำว่า ยักษ์ แปลได้หลายอย่าง เช่น ลัตว์, เทพ, พระชีณาสพ, รากษส สุดแต่ความหมายในที่นั้น ๆ

(หมายเหตุ : ในพระสูตรนี้ เรื่องที่เกี่ยวกับเทวดาและสวรรค์เป็นเรื่องที่ฟังศึกษาและพิจารณา แต่สาระสำคัญเห็นได้ว่า อยู่ที่ข้อธรรมอันพึงปฏิบัติที่ย่อไว้ รวม ๕ ข้อดังกล่าวมาแล้ว)

๖. มหาโควินทสูตร

สูตรว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ภูเขาคิชฌกุฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ บุตรแห่งคนธรรพ์ ชื่อปัญจลิขะเข้าไปเฝ้ากราบทูลเล่าเรื่องที่ได้พบเห็นมาจากเทพชั้นดาวดึงส์ ในที่ประชุมชื่อสุธัมมสภา ท้าวสักกะได้กล่าวพรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า ๘ ประการ คือ : -

๑. ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวาและมนุษย์.

๒. ทรงแสดงธรรมอันเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกมาดูควรน้อมเข้ามาในตน เป็นต้น.

๓. ทรงแสดงธรรมอันเป็นกุศล, อกุศล, มิโทษ, ไม่มิโทษ, ควรเสพ, ไม่ควรเสพ, เลว, ประณีต, ดำ, ขาว และมีส่วนเปรียบ.

๔. ทรงบัญญัติด้วยดี ซึ่งข้อปฏิบัติอันจะนำไปสู่พระนิพพานแก่พระสาวก. พระนิพพานและข้อปฏิบัติก็เข้ากันได้เหมือนน้ำในแม่น้ำคงคากับยมูนา.

๕. ทรงได้สหาย คือพระเสขะ^๑ ผู้ปฏิบัติ และพระอรหันต์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว แต่ก็ทรงปลีกพระองค์จากสหายเหล่านั้น ทรงประกอบความยินดีในการอยู่แต่พระองค์เดียว^๒.

๖. ทรงมีลาภ และชื่อเสียงอันเพียบพร้อม มีภษัตรีย์ เป็นต้น รักใคร่ แต่ก็เสวยกระยาหารอย่างปราศจากความเมา.

๗. ทรงพูดอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดพูดอย่างนั้น.

๘. ทรงข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง มีความดำริอันสำเร็จสมบูรณ์ (ไม่ติดอยู่เพียงขั้นใดขั้นหนึ่ง).

ทั้งแปดข้อนี้ ท้าวสักกะกล่าวว่า ไม่มีศาสดาใดเทียบพระผู้มีพระภาคทั้งในอดีตและปัจจุบัน.

๑. พระเสขะ คือพระอริยบุคคลชั้นต่ำกว่าพระอรหันต์ ยังต้องศึกษาเพื่อบรรลุธรรมอันสูงขึ้น

๒. อรรถกถาแก้วว่า แม้จะอยู่ในท่ามกลางสาวกเหล่านั้น ก็ทรงเข้าผลสมาบัติ ไม่ติดหมู่คณะ.

ต่อมามีแสงสว่างอันโอฬารปรากฏขึ้น สนั่นกุมารพรหมก็นิรมิตอัศจรรย์
อันหยาบให้ปรากฏแก่เทพชั้นดาวดึงส์ ถ้ามทราบความว่า กำลังสนทนากันเรื่องอะไร
แล้วสนั่นกุมารพรหมก็เล่าเรื่องโชติปาละมาจนผู้เป็นบุตรของโควินทพราหมณ์ บุโรหิต
ของพระเจ้าทิลัมปติ ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นบุโรหิตแทนบิดาของตน เมื่อท่านถึงแก่กรรม
เมื่อได้รับแต่งตั้งแล้วก็ทำหน้าที่เจริญรอยตามบิดา จนคนทั้งหลายขนานนามว่า
มหาโควินทพราหมณ์.

ต่อมาเมื่อพระเจ้าทิลัมปติสวรรคต เรณูราชกุมารผู้เป็นพระราชโอรส และเป็น
พระสหายของมหาโควินทพราหมณ์ขึ้นเสวยราชย์ก็ตรัสสั่งโควินทพราหมณ์ให้แบ่งราชสมบัติ
ออกเป็น ๗ ส่วน ส่วนหนึ่งเพื่อพระองค์ อีก ๖ ส่วนเพื่อกษัตริย์ราชกุมารอื่น ๆ ที่เป็น
พระสหายรักใคร่ จึงมี ๗ แคว้น ๗ ราชอาณาจักร ดังนี้

๑. แคว้นกาลิงคะ	ราชอาณาจักร ชื่อทันตปุระ
๒. แคว้นอัลสกะ	ราชอาณาจักร ชื่อโปตนะ
๓. แคว้นอวันตี	ราชอาณาจักร ชื่อมาหิสสตี ^๑
๔. แคว้นโสจิริระ ^๒	ราชอาณาจักร ชื่อโรรุกะ ^๓
๕. แคว้นวิเทหะ	ราชอาณาจักร ชื่อมิถิลา
๖. แคว้นอังคะ	ราชอาณาจักร ชื่อจัมปา
๗. แคว้นกาลี	ราชอาณาจักร ชื่อพาราณสี.

มหาโควินทพราหมณ์เป็นบุโรหิตถวายอนุสาสน์แด่พระมหากษัตริย์ทั้งเจ็ดแคว้นนั้น.
ต่อมาได้กราบทูลลาพระมหากษัตริย์ทั้งเจ็ดออกบวช ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นที่เคารพ
นับถือของคนทั้งหลาย เป็นราชาของราชาทั้งหลาย เป็นพรหมของพวกพราหมณ์ และ
เป็นเทวดาของพวกคฤหบดี ไครโอ จาม หรือพลาตทกลัม ก็เปล่งวาจาว่า ขอนมัสการ
มหาโควินทพราหมณ์บ้าง สัตตบุโรหิต (บุโรหิตของพระราชาทังเจ็ด) บ้าง. มหาโควินท-
พราหมณ์ได้เจริญอภิมหาพรหมวิหาร ๔ เป็นอารมณ์ มีสาวกปฏิบัติตามได้ผลเป็นอันมาก.
นี่เป็นเรื่องเล่าของสนั่นกุมารพรหมในเทวสภาในดาวดึงส์ ปัญจลิสะ บุตรแห่งคนธรรพ์
เล่าถวายพระผู้มีพระภาคอีกต่อหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์เองได้เสวยพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์
ในครั้งนั้น แต่ในครั้งนั้น ทรงชี้ทางแก่สาวกเพียงแค่ว่าจะไปอยู่ร่วมกับพรหมได้ แต่ในชาตินี้
ทรงแสดงมรรค ๘ อันเป็นไปเพื่อพระนิพพาน (สูงกว่าพรหมโลก).

๑. ในอรรถกถาว่า มหเสษะ
๒. หมายเหตุในอรรถกถาว่า โสจิริระ
๓. หมายเหตุในอรรถกถาว่า โรรุกะ เรื่องชื่อแคว้น ชื่อเมือง นำมากล่าวไว้ในนี้เพื่อประโยชน์ทาง
โบราณคดีด้วย

๗. มหาสมยสูตร

สูตรว่าด้วยการประชุมใหญ่

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่ามทวัน ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป.

ครั้งนั้น เทพชั้นสุทธาวาส ๔ ตน คิดว่า เทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ นานที่พวกตนจะไปเฝ้า และกล่าวคาถาคณละบทในสำนักพระผู้มีพระภาค.

คิดแล้วจึงไปปรากฏเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวคาถากันคนละบท โดยใจความพรรณนาความประสงค์ที่มา ความประพฤติชอบของพระสงฆ์ และพรรณนาว่าผู้ถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ย่อมไม่ไปสู่อาย.

ต่อจากนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ตรัสแล้วว่า เทวดามาประชุมครั้งใหญ่ แล้วตรัสประกาศชื่อของเทวดาเหล่านั้นโดยละเอียด.

(หมายเหตุ : พระสูตรนี้แสดงหลักทางพระพุทธศาสนาว่า พุทธะ คือ ท่านผู้ตรัสรู้นั้น เป็นผู้สูงกว่าเทวดาทุกประเภท ไม่ว่าเทวดาชั้นต่ำสุด หรือสูงสุด ถึงชั้นพรหมก็พากันนอบน้อมต่อพุทธะหรือพระพุทธเจ้า เพราะพุทธะเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ สะอาดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง และเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญาความรู้เท่าทันความจริงที่เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้)

๘. ลักกปัญหสูตร

สูตรว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ถ้ำอินทสาละ ใกล้เวทียกบรรพต ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพรหมณ์ ชื่ออัมพลณท์ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ.

ท้าวสักกะใคร่จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงเรียกปัญจสิขะบุตรคนธรรพ์มาชวนให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยกัน ปัญจสิขะถือพิณมีสีเหลืองเหมือนผลมะตูมไปด้วยเมื่อไปถึงที่ประทับแล้ว ท้าวสักกะจึงให้ปัญจสิขะบุตรคนธรรพ์หาทางทำความพอพระทัยให้พระผู้มีพระภาคก่อนที่จะได้เข้าเฝ้า.

ปัญจสิขะบุตรคนธรรพ์ถือพิณเข้าไปยืน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ไม่ไกลหรือใกล้เกินไป ตีตีพิณ กล่าวคาถาเกี่ยวกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และกาม.

พระผู้มีพระภาคตรัสชมแก่ปัญจสิขะบุตรคนธรรพ์ว่า เสียงพิณกับเสียงเพลงขับเข้ากันดี แล้วตรัสถามว่า คาถาอันเกี่ยวกับพระพุทธ เป็นต้นนี้ แต่งไว้แต่ครั้งไร

ปัญจลักษณะกราบทูลว่า ตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งน้ำเนรัญชรา.

ครั้งได้โอกาส ท้าวสักกะพร้อมด้วยบริวารก็เข้าไปเฝ้า เมื่อได้ตรัสสัมโมทนียกถา พอสมควรแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงเปิดโอกาสให้ท้าวสักกะกราบทูลถามปัญหาได้ ต่อไปนี้เป็นคำถามและพระพุทสดำรัสตอบ.

๑. ถาม : เทวา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์เป็นอันมากอื่น ๆ ถูกอะไรผูกมัด แม้ตั้งใจว่าจะไม่จองเวร ไม่ใช้อาชญา ไม่มีศัตรู ไม่เบียดเบียน อยู่อย่างไม่มีเวร แต่ก็ต้องจองเวร ใช้าชญา มีศัตรู เบียดเบียน และอยู่อย่างมีเวร.

ตอบ : มีความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกมัด.

๒. ถาม : ความริษยาและความตระหนี่เกิดจากอะไร.

ตอบ : เกิดจากสิ่งเป็นที่รักและสิ่งอันไม่เป็นที่รัก เมื่อไม่มีสิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ก็ไม่มีความริษยาและความตระหนี่.

๓. ถาม : สิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร.

ตอบ : เกิดจากความพอใจ เมื่อไม่มีความพอใจ ก็ไม่มีสิ่งที่เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก.^๑

๔. ถาม : ความพอใจเกิดจากอะไร.

ตอบ : เกิดจากความตริก (วิตก) เมื่อไม่มีความตริก ก็ไม่มีความพอใจ.

๕. ถาม : ความตริกเกิดจากอะไร.

ตอบ : เกิดจากปัญจสัญญาสังขานิทาน คือส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลส (ตัณหา ความทะยานอยาก, มานะ ความถือตัว, ทิฏฐิ ความเห็น) เป็นเหตุให้เนิ่นช้า.

๖. ถาม : ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควร ที่ให้ถึงความดับส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า.

ตอบ : โสมนัส (ความดีใจ) โทมนัส (ความเสียใจ) อุเบกขา (ความวางเฉย) มีอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งควรส่งออกเสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควรส่งออกเสพ คือเมื่อส่งออกเสพโสมนัส เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง กุศลธรรมเสื่อมไป อกุศลธรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นก็ควรส่งออกเสพ; ถ้าอกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นก็ควรส่งออกเสพ ธรรมที่ควรส่งออกเสพนั้น คือที่มีวิตก (ความตริก) มีวิจารณ์ (ความตรอง) ; ที่ไม่มีวิตก วิจารณ์ ; ที่ไม่มีวิตก วิจารณ์ แต่ประณีตขึ้นไปกว่า. (หมายถึงโสมนัส เป็นต้น อันเกิดเพราะเนกขัมมะบ้าง เพราะ

๑. คำว่า ความพอใจ แผลงจากคำว่า ฉันทะ อรรถกถาอธิบายว่า ฉันทะมี ๕ ประการ คือ ๑. ปริเยสน ฉันทะ ความพอใจในการแสวงหา ๒. ปฏิลาภฉันทะ ความพอใจในการได้มา ๓. ปรีโภคฉันทะ ความพอใจในการบริโภค หรือใช้สอย ๔. สันนิธิฉันทะ ความพอใจในการสะสม ๕. วิสัชชนฉันทะ ความพอใจในการสละ

วิปัสสนาบ้าง เพราะอนุสติบ้าง เพราะปฐมฌาน เป็นต้นบ้าง-อรรถกถา). ภิกษุผู้ปฏิบัติ
อย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติชอบปฏิบัติที่สมควร ที่ให้ถึงความดับส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลส
เป็นเหตุให้เนิ่นช้า.

๗. ถาม : ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสාරวมปาฏิโมกข์ (ศีลที่
เป็นใหญ่เป็นประธาน).

ตอบ : ความประพฤติทางกาย (กายสมาจาร) ความประพฤติทางวาจา
(วจีสมาจาร) และการแสวงหา (ปริเยสนา) อย่างหนึ่งควรล่องเสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควร
ล่องเสพ คือเมื่อล่องเสพความประพฤติทางกาย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง กุศลธรรมเสื่อมไป
ออกุศลธรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นก็สมควรล่องเสพ ; ถ้าออกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น
สิ่งนั้นก็ควรล่องเสพ ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสාරวมปาฏิโมกข์.

๘. ถาม : ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสාරวมอินทรี (คือ ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ).

ตอบ : อารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมี ๒ อย่าง
อย่างหนึ่งควรล่องเสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควรล่องเสพ. (พอดริสถึงเพียงนี้ ท้าวสักกะก็
กราบทูลว่า เข้าใจความหมายว่า ที่ไม่ควรล่องเสพ และควรล่องเสพนั้น กำหนดด้วย
เมื่อล่องเสพแล้วออกุศลธรรมหรือกุศลธรรมจะเจริญกันแน่).

๙. ถาม : สมณพราหมณ์ทั้งปวง มีวาทะ มีศีล มีฉันทะ มีจุดหมายปลายทาง
อย่างเดียวกันใช่หรือไม่.

ตอบ : ไม่ใช่ เพราะโลกมีธาตุเป็นอนเนก มีธาตุต่าง ๆ กัน ลัทธิยึดถือธาตุ
อันใด ก็กล่าวเพราะความยึดถือธาตุนั้นว่า นี้แลจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ.

๑๐. ถาม : สมณพราหมณ์ทั้งปวง มีความสำเร็จ มีความปลอดโปร่งจากกิเลส
เครื่องยึด (โยคักเขมิ) เป็นพรหมจารี มีที่สุดล่วงส่วน ไซ้หรือไม่ (คำว่า ล่วงส่วน
หมายความว่า เต็ดขาด ไม่กลับกำเร็บหรือแปรปรวนอีก).

ตอบ : ไม่ใช่ จะมีความสำเร็จ เป็นต้น ล่วงส่วน ก็เพราะผู้ที่พ้นแล้วจากตัณหา
(ความทะยานอยาก) เท่านั้น.

ท้าวสักกะจึงกราบทูลว่า ตัณหาอันทำให้หวั่นไหว เป็นโรค เป็นท้าวผี เป็นลูกศร
ย่อมฉุดคร่าบุรุษเพื่อให้เกิดในภพนั้น ๆ ถึงความสูงบ้าง ต่ำบ้าง. ครั้นแล้วได้แสดงความ
พอใจที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาแก้ความสงสัยได้ เท่าที่เคยไปถามสมณพราหมณ์
เหล่าอื่น แทนที่จะตอบ กลับมาย้อนถามว่า เป็นใคร ครั้นรู้ว่าเป็นท้าวสักกะ ก็กลับถาม
ปัญหาอื่นๆ ขึ้นว่า ทำกรรมอะไรไว้จึงเกิดเป็นท้าวสักกะ ท้าวสักกะก็ตอบไปตามที่ได้ฟัง
ที่เล่าเรียนมา สมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็อึ้งเอิบใจ ว่าได้เห็นท้าวสักกะ ได้ถามปัญหา
และท้าวสักกะได้ตอบแก่เรา กลายมาเป็นสาวกของข้าพระองค์ไป.

ครั้งแล้วได้กล่าววาทาสุภาษิตอีกหลายประการ ในที่สุดได้เอามือลูบแผ่นดิน แล้วเปล่งอุทานว่า **นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส** รวม ๓ ครั้ง.

หมายเหตุ : พระสูตรนี้ มีท่วงทำนอง จะแก้ความเคารพบูชาเทวดาสาคัญ ๆ เช่น พระอินทร์ หรือท้าวมลัคนะของบุคคลส่วนใหญ่ โดยชี้ให้เห็นว่าในพระพุทธศาสนา เทวดาเหล่านั้น ยังต่ำกว่าพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาตรัสรู้ เท่ากับเป็นหลักการอันหนึ่งที่แสดงว่า ท่านผู้เป็นพุทธะ เป็นผู้ตรัสรู้หมดกิเลส มีความบริสุทธิ์สะอาดสูงกว่าเทวดาทั้งปวง.

๙. มหาสติปัฏฐานสูตร

สูตรว่าด้วยการตั้งสติอย่างใหญ่

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นิคม ชื่อกัมมาธัมมะ แคว้นกुरू ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ว่า หนทางเป็นที่ไปอันเอกเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ เพื่อก้าวล่วงความโศก ความคร่ำครวญ เพื่อให้ความทุกข์กายทุกข์ใจตั้งอยู่ไม่ได้เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน คือการตั้งสติ ๔ อย่าง ได้แก่ :-

๑. ตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในกาย (กายส่วนย่อยในกายส่วนใหญ่).
๒. ตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาในเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ส่วนย่อยในความรู้สึกอารมณ์ส่วนใหญ่).
๓. ตั้งสติกำหนดพิจารณาในจิต (จิตส่วนย่อยในจิตส่วนใหญ่ คือจิตดวงใดดวงหนึ่งในจิตที่เกิดขึ้นดับไปมากดวง).
๔. ตั้งสติกำหนดพิจารณา ธรรมในธรรม (ธรรมส่วนย่อยในธรรมส่วนใหญ่).

การพิจารณากายแบ่งออกเป็น ๖ ส่วน

๑. พิจารณากำหนดลมหายใจเข้าออก (อานาปานบรรพ).
๒. พิจารณาอริยาบถของกาย เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน (อริยาบถบรรพ).
๓. พิจารณาตัวในความเคลื่อนไหว เช่น ก้าวไป ก้าวมา คู่แขน เหยียดแขน กิน ดื่ม เป็นต้น (สัมปชัญญบรรพ).
๔. พิจารณาความนำเกลียดของร่างกาย ซึ่งแบ่งออกเป็นส่วนย่อยต่าง ๆ มีผม ขน เป็นต้น (ปฏิกุลมณสิการบรรพ).

๑. การอธิบายไว้ในวงเล็บอย่างนี้ เป็นไปตามบาลีพุทธสาษิต ในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๙ หน้า ๔๐๙ เช่นคำว่า พิจารณากายภายในกาย เพียงพิจารณาลมหายใจเข้าออก ก็ถือว่าลมหายใจเป็นกายอย่างหนึ่ง ลมหายใจจึงเป็นกายส่วนย่อยในกายส่วนใหญ่

- พิจารณาร่างกายโดยความเป็นธาตุ (ธาตุบรรพ).
- พิจารณาร่างกายที่เป็นศพ มีลักษณะต่าง ๆ ๙ อย่าง (นวลวิธีกาบรรพ).

การพิจารณาเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) ๙ อย่าง

- สุข ๒. ทุกข์ ๓. ไม่ทุกข์ไม่สุข ๔. สุขประกอบด้วยอามิส (เหยื่อล่อมีรูป เสียง เป็นต้น) ๕. สุขไม่ประกอบด้วยอามิส ๖. ทุกข์ประกอบด้วยอามิส ๗. ทุกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส ๘. ไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส ๙. ไม่ทุกข์ไม่สุขไม่ประกอบด้วยอามิส.

การพิจารณาจิต ๑๖ อย่าง

- จิตมีราคะ ๒. จิตปราศจากราคะ ๓. จิตมีโทสะ ๔. จิตปราศจากโทสะ ๕. จิตมีโมหะ ๖. จิตปราศจากโมหะ ๗. จิตหดหู่ ๘. จิตฟุ้งซ่าน ๙. จิตใหญ่ (จิตในฌาน) ๑๐. จิตไม่ใหญ่ (จิตที่ไม่ถึงฌาน) ๑๑. จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ๑๒. จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ๑๓. จิตตั้งมั่น ๑๔. จิตไม่ตั้งมั่น ๑๕. จิตหลุดพ้น ๑๖. จิตไม่หลุดพ้น.

การพิจารณาธรรมแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน

- พิจารณาธรรมที่กั้นจิตมิให้บรรลุสมาธิ ที่เรียกว่านิวรณ ๕ (นิวรณบรรพ).
- พิจารณาขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขันธบรรพ).
- พิจารณาอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (อายตนะบรรพ).
- พิจารณาธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ที่เรียกว่าโพชฌงค์ (โพชฌงค์บรรพ).
- พิจารณาอริยสัจ ๔ (สัจจบรรพ).

อนึ่ง การพิจารณากาย, เวทนา, จิต, ธรรม ทั้งสี่ข้อนี้ นอกจากมีรายการพิเศษดังกล่าวมาแล้ว ยังมีรายการพิจารณาที่ตรงกันอีก ๖ ประการ คือ ๑. ที่อยู่ภายใน ๒. ที่อยู่ภายนอก ๓. ที่อยู่ทั้งภายในภายนอก ๔. ที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๕. ที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๖. ที่มีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา.

อานิสงส์สติปัญญาฐาน

ครั้นแล้วทรงสรุปผลของการปฏิบัติ ในการตั้งสติ ๔ อย่างนี้ว่า จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือบรรลุอรหัตผลในปัจจุบัน ถ้ายังมีเชื้อเหลือ ก็จะได้บรรลุความเป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก) ภายใน ๗ ปี หรือลดลงมาโดยลำดับถึงภายใน ๗ วัน.

๑๐. ปายาลิราชัญญสูตร

สูตรว่าด้วยพระเจ้าปายาลิ

เหตุการณ์เกิดขึ้นในแคว้นโกศล พระกุมารกัสสป พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป จาริกไปในแคว้นนั้น แวะพัก ณ ป่าไม้สีเขียว อันตั้งอยู่ทิศเหนือของเสตัพยนคร. สมัยนั้น พระเจ้าปายาลิ (เป็นเพียงราชัญญะ คือพระราชามีได้อภิเษก) ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าปเสนทิโกศลให้ครอบครองเสตัพยนคร.

พระเจ้าปายาลิมีความเห็นผิดเกิดขึ้นว่า โลกอื่นไม่มี สัตว์เป็นอุปปาติกะ (เกิดใหญ่โตขึ้นทันที เช่น เทพ) ไม่มี ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี.

เมื่อได้สดับกิตติศัพท์อันงามของพระกุมารกัสสป พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย ก็พากันเดินทางไปหาเป็นกลุ่ม ๆ พระเจ้าปายาลิทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ตรัสถามทราบความก็เสด็จไปด้วย เมื่อผู้ที่ไปกล่าวลัทธิมโหทธิยกถาปราศรัยตามสมควรแล้ว พระเจ้าปายาลิก็ประกาศทิวฏฐิของพระองค์ดังกล่าวแล้วแก่พระเถระ ซึ่งจะย่อคำโต้ตอบเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้ :-

๑. พระเถระถามว่า ที่ทรงเห็นว่าโลกอื่นไม่มี เป็นต้นนั้น พระจันทร์พระอาทิตย์เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ในโลกนี้หรือโลกอื่น. ตรัสตอบว่า พระจันทร์พระอาทิตย์อยู่ในโลกอื่นมิใช่เทวดาหรือมนุษย์ในโลกนี้.

๒. ตรัสเล่าว่า มีมิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของพระองค์ที่ประพฤติชั่วมีประการต่าง ๆ เมื่อบุคคลเหล่านั้นเจ็บไข้ ซึ่งพระองค์เห็นว่าจะไม่หายแน่ ก็เสด็จไปหาและสั่งว่า ถ้าไปตกนรก เพราะประพฤติชั่วตามคำของสมณพราหมณ์แล้ว ขอให้กลับมาบอกพวกเหล่านั้นรับคำแล้ว ก็ไม่มีใครมาบอกเลย. พระองค์จึงไม่เชื่อโลกอื่นมี พระเถระกล่าวว่า เปรียบเทียบโจรที่ทำผิดราชบุรุษจับได้ ก็นำตระเวนไปสู่ที่ประหารชีวิต โจรเหล่านั้นจะขอผิดผ่อนให้ไปบอกพวกพ้องก่อนจะได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ไม่ได้. พระเถระจึงกล่าวว่า พวกที่ทำชั่วก็เช่นกัน ถ้าไปตกนรก ก็คงไม่ได้รับอนุญาตจากนายนิรยบาลให้มาบอก.

๓. ตรัสเล่าว่า พระองค์เคยสั่งคนที่ทำความดีว่า ถ้าตายได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เพราะประพฤติดีตามคำของสมณพราหมณ์แล้ว ขอให้กลับมาบอก. พวกนั้นรับคำ ก็ไม่มีใครมาบอกเลย พระองค์จึงไม่เชื่อว่าโลกอื่นมี พระเถระทูลว่า เปรียบเหมือนคนตกลงไปในหลุมอุจจาระมิดีศรีษะ พระองค์สั่งให้ราชบุรุษช่วยยกขึ้นจากหลุมนั้น เอาซีไม้ไผ่ปาดอุจจาระออก ทำความสะอาดหมดจดแล้ว นำพวงมาลัยเครื่องลูบไล้ และผ้ามีราคาแพงมาให้นุ่งห่ม พาขึ้นสู่ปราสาท บำเรอด้วยกามคุณ ๕ บุรุษนั้น จะอยากลงไปอยู่ในหลุมอุจจาระอีกหรือไม่. ตรัสตอบว่า ไม่อยาก ถามว่า เพราะเหตุไร ตรัสตอบว่า เพราะหลุมอุจจาระไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ปฏิกุศล. พระเถระทูลว่า มนุษย์ก็เป็นผู้ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ปฏิกุศล สำหรับเทวดาทั้งหลาย พวกทำความดีที่ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ จะกลับมาบอกอย่างไร.

๔. ตรัสแล้วว่า พระองค์เคยสังคนที่ทำความดีว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า ผู้ทำความดีจะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ เมื่อท่านทั้งหลายไปเกิดเช่นนั้นแล้ว ขอให้กลับมาบอกด้วย พวกนั้นรับคำแล้ว ก็ไม่มีใครมาบอกเลย พระองค์จึงไม่เชื่อว่าโลกอื่นมี พระเถระทูลว่า ร้อยปีของมนุษย์เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรี เป็น ๑ เดือน, ๑๒ เดือน, เป็น ๑ ปี, ๑ พันปีทิพย์ เป็นประมาณแห่งอายุของเทพชั้นดาวดึงส์. ผู้ทำความดีที่ไปเกิดในที่นั้นคิดว่า อีกสัก ๒-๓ วัน จะไปบอกพระเจ้าปายาลิ จะมาบอกได้หรือไม่. ตรัสตอบว่า มาไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าคงตายไปนานแล้ว แต่ก็ใครบอกแก่ท่านแล้วว่า เทพชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนขนาดนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อเลย. พระเถระทูลว่า เปรียบเหมือนคนที่เสียจักษุแต่กำเนิด มองไม่เห็นอะไรเลย จึงกล่าวว่า สิดำ ขาว เขียว เหลือง แดง แสดไม่มี คนที่เห็นสีเช่นนั้นก็ไม่เห็น ดวงดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ไม่มี ผู้เห็นดวงดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ก็ไม่เห็น เพราะข้าพเจ้าไม่รู้ไม่เห็น ลึกลงไปจึงไม่มีดังนี้ ผู้นั้นจะชื่อว่ากล่าวชอบหรือไม่. ตรัสตอบว่า กล่าวไม่ชอบ. พระเถระจึงทูลว่า พระองค์ที่ปฏิเสธเรื่องเทพชั้นดาวดึงส์ก็เป็นเช่นนั้น. สมณพราหมณ์บางพวกที่เสพเสนาสนะป่าอันสังัด ไม่ประมาท ทำความเพียร ชำระทิพยจักขุ มองเห็นโลกนี้โลกอื่นและสัตว์อุปปาติกะด้วยจักขุ อันเป็นทิพย์ เหนือจักขุของมนุษย์มีอยู่ เรื่องของปรโลกพึงเห็นอย่างนี้ ไม่พึงเข้าใจว่าจะเห็นได้ด้วยตาเนื้อนี้.

๕. ตรัสแล้วว่า พระองค์เคยเห็นสมณพราหมณ์ที่มีศีลมีธรรมอันงาม ใครมีชีวิตไม่อยากตาย ใครความสุข เกลียดทุกข์ จึงทรงคิดว่า ถ้าสมณพราหมณ์ผู้มีศีลมีธรรมอันงามเหล่านี้ รู้ตัวว่าตายไปแล้วจะดีกว่าชาตินี้ ก็ควรจะกินยาพิษ เชือดคอตาย ผูกคอตาย หรือโดดเหวตาย แต่เพราะไม่รู้ว่าจะตายไปแล้วจะดีกว่าชาตินี้ จึงรักชีวิต ไม่อยากตาย ใครความสุข เกลียดทุกข์ ข้อนี้เป็นเหตุให้พระองค์ไม่ทรงเชื่อว่า โลกอื่นมี สัตว์อุปปาติกะ (เกิดเติบโตขึ้นทันที) มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมี. พระเถระทูลเปรียบเทียบถวายว่า พราหมณ์คนหนึ่งมีภริยา ๒ คน คนหนึ่งมีบุตรอายุ ๑๐ หรือ ๑๒ ปี อีกคนหนึ่งมีครรภ์จนคลอด. พราหมณ์นั้นถึงแก่กรรม มาณพผู้เป็นบุตรจึงพูดกับมารดาเลี้ยงว่า ทรัพย์สมบัติทั้งปวงนี้ ตกเป็นของข้าพเจ้าทั้งหมด ของท่านไม่มีเลย ขอท่านจงมอบความเป็นทายาทของบิดาแก่ข้าพเจ้า. นางพราหมณ์ผู้เป็นมารดาเลี้ยงตอบว่า เจ้าจงรอก่อนจนกว่าเราจะคลอด ถ้าคลอดเป็นชาย ก็จะได้ส่วนแบ่งส่วนหนึ่ง ถ้าเป็นหญิง แม้น้องหญิงนั้นก็ตกเป็นของเจ้า.^๑ แต่มาณพนั้นก็เข้าซื้ออย่างเดิม แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ นางพราหมณ์จึงถือมิถิ์เข้าไปในห้อง ผ่าท้องเพื่อ

๑. พึงสังเกตว่า วัฒนธรรมเกี่ยวกับการจัดมรดกตามคตินี้ หญิงไม่มีสิทธิอะไรในทรัพย์สินของบิดาเลย สู้แต่ชายผู้เป็นพี่จะจัด เพราะตัวเองก็ตกอยู่ในฐานะที่พี่ชายจะใช้สอย หรือถือเอาเป็นภริยาได้ (ถ้าเป็นน้องต่างมารดา)

จะรู้ว่าเด็กในท้องเป็นชายหรือหญิง เป็นการทำลายตัวเอง ทำลายชีวิต ทำลายเด็กในครรภ์ และทำลายทรัพย์สินสมบัติ เพราะเป็นผู้เขลา แสวงหาสมบัติโดยไม่แยกคาย จึงถึงความพินาศ. สมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีธรรมอันดี ที่เป็นบัณฑิต ย่อมไม่ชิงสุกก่อนสุก ย่อมรอจนกว่าจะสุก สมณพราหมณ์เหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่นานเพียงใด ผู้อื่นก็ได้ประสบบุญมากเพียงนั้น และท่านก็ปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวาและมนุษย์ทั้งหลาย.

๖. ตรัสแย้งต่อไปว่า เคยตรัสสั่งให้ลงโทษโจรที่จับได้ โดยให้ใส่ลงไปในหม้อ ทั้งเป็น ปิดฝาแล้วเอาหนังสือรด เอาดินเหนียวที่เปียกยาให้แน่น ยกขึ้นสู่เตาแล้วจุดไฟ เมื่อรู้ว่าผู้นั้นตายแล้ว ก็ให้ยกหม้อลง กะเทาะดินที่ยาออก เปิดฝาค่อย ๆ มองดู เพื่อจะได้เห็นชีวะของโจรนั้นออกไปก็ไม่เห็นเลย จึงทำให้ไม่เชื่อว่ามีโลกอื่น. พระเถระทูลถามว่า ทรงระลึกได้หรือไม่ว่า เคยบรรทมหลับกลางวัน แล้วทรงฝันเห็นสวน ป่า ภูมิลสถาน และ สระน้ำอันน่ารื่นรมย์หรือไม่. ตรัสว่า ระลึกได้. ถามว่า ในสมัยนั้น คนค่อม คนหรือเด็ก ๆ ฝ้าพระองค์อยู่ใช่หรือไม่. ตรัสตอบว่า ใช่. ถามว่า พวกเหล่านั้นเห็นชีวะของพระองค์เข้า ออกหรือไม่. ตรัสตอบว่า ไม่เห็น. พระเถระจึงทูลว่า คนมีชีวิต ยังไม่เห็นชีวะของพระองค์ ผู้ทรงพระชนมชีพอยู่เข้าออก เหตุไฉนพระองค์จะทรงเห็นชีวะของคนตายเข้าออกเล่า.

๗. ตรัสแย้งต่อไปว่า เคยตรัสสั่งให้ลงโทษโจรที่จับได้ ให้ชั่งน้ำหนักดูเมื่อเป็น แล้วให้เอาเชือกรัดคอให้ตายแล้วชั่งดูอีก ในขณะที่เป็นมีน้ำหนักมากกว่า อ่อนกว่า ใช้การงาน ได้ดีกว่า เมื่อตายแล้ว เหตุนี้จึงไม่ทรงเชื่อเรื่องโลกอื่น. พระเถระทูลถามว่า พึงชั่งก้อน เหล็กที่เผาไฟตลอดวัน ร้อนลุกโพล่ง กับก้อนเหล็กที่เย็นเทียบกันดู อย่างไหนจะมากกว่า อ่อนกว่า ใช้การงานได้ดีกว่า. ตรัสตอบว่า ก้อนเหล็กที่ประกบกับธาตุไฟ ธาตุลม ร้อนลุกโพล่ง มากกว่า อ่อนกว่า ใช้งานได้ดีกว่า. พระเถระทูลต่อไปว่า ร่างกายก็เหมือนกัน ประกอบด้วยอายุ (เครื่องสืบต่อหล่อเลี้ยง) ประกอบด้วยไออุ่น ประกอบด้วยวิญญาณ ก็มากกว่า อ่อนกว่า ใช้การงานได้ดีกว่า.

๘. ตรัสแย้งต่อไปว่า เคยตรัสสั่งให้ลงโทษโจรที่จับได้ ให้ฆ่าโดยไม่กระทบ กระทั่งผิว, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก เพื่อจะดูชีวะออกไป (จากร่าง) เมื่อเขาทำอย่างนั้น และเมื่อโจรนั้นจะตายแน่ก็สั่งจับให้นอนหงาย เพื่อจะดูชีวะออกไป ก็ไม่เห็นชีวะออกไป. สั่งให้จับนอนตะแคงที่ละข้าง ให้ยกขึ้น ให้เอาศิระชะลง ให้ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน, ท่อนไม้, ศัสตราเคาะดู, ให้ดึงเข้า ให้ผลักออก ให้พลิกไปมา เพื่อจะดูชีวะออกไป ก็ไม่เห็นชีวะออกไป. โจรนั้นมีตา หู จมูก ลิ้น มีรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ แต่ก็ไม่รู้สึกรู้สีกายตนะนั้น ๆ (คือไม่รู้สึกรู้สึกรูปร่าง ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโสภณูปพะ) พระเถระ ทูลเปรียบเทียบถวายว่า เปรียบเหมือนคนเป่าลั้งซ์เดินทางไปชนบทชายแดนแห่งหนึ่ง

เป่าลั้งซ้ซึ้น ๓ ครั้ง แล้ววางลั้งซ้ไว้บนดิน ชาวบ้านได้ยินเสียงลั้งซ้ชอบใจก็พากันมารุมถามว่า เสียงอะไร. เขาตอบว่า เสียงลั้งซ้ซึ้น ชาวบ้านก็จับลั้งซ้ทงาย พร้อมทั้งพูดว่า “ลั้งซ้เอ่ยจงเปล่งเสียง” แต่ลั้งซ้ก็ไม่เปล่งเสียง จึงจับคว่ำ จับตะแคงยกซึ้น เอาหัวลง เอาฝ่ามือ, ก้อนดิน, ท่อนไม้, ศัสตราเคาะ ดึงเข้ามา ผลักออกไป จับพลิกไปมา เพื่อให้ลั้งซ้ซึ้นเปล่งเสียง. ลั้งซ้ซึ้นก็ไม่เปล่งเสียง คนเป่าลั้งซ้เห็นว่า คนเหล่านั้นเป็นคนบ้านนอกเป็นคนเขลาหาเสียงลั้งซ้ โดยไม่แยบคาย จึงหยิบลั้งซ้ซึ้นมาเป่า ๓ ครั้งให้เห็นแล้วก็หลีกไป. คนเหล่านั้นจึงรู้ว่า ลั้งซ้ซึ้นนี้ ประกอบด้วยคน ประกอบด้วยความพยายาม ประกอบด้วยลม จึงเปล่งเสียงได้ ถ้าไม่ประกอบด้วยเหตุเหล่านั้นก็เปล่งเสียงไม่ได้. กายก็เช่นเดียวกัน ประกอบด้วยอายุ ประกอบด้วยไออุ่น ประกอบด้วยวิญญาณ จึงก้าวเดินถอยหลัง ยืน นั่งนอนได้ เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโภจวิญญูพะ รู้ธรรมะ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) ได้ ถ้าไม่ประกอบด้วยสิ่งเหล่านั้น ก็ทำอะไรไม่ได้.

๙. ตรัสแย้งต่อไปว่า เคยตรัสสั่งให้ลงโทษโจรที่จับได้ โดยให้ตัดผิวหนัง, ตัดหนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก เพื่อจะดูชีวิต ก็ไม่เห็นชีวิต จึงไม่ทรงเชื่อว่าโลกอื่นมี เป็นต้น. พระเถระทูลเปรียบเทียบถวายเป็นว่า มีชฎิล (นักบวชเกล้าผมเป็นเชิง) ผู้บูชาไฟรูปหนึ่ง อยู่ในกุฏิ มุงด้วยใบไม้ในป่า พวกเดินทางพักแรม ชาวชนบทคนหนึ่ง^๑ ออกเดินทางมาพักแรมคืน รอบอาคารของชฎิลผู้บูชาไฟนั้นแล้วจากไป. ชฎิลจึงเดินไปในที่ที่เขาพักแรมด้วยหวังว่าจะได้เครื่องใช้อะไรบ้าง ในที่นั้น (ที่เขาทิ้ง แต่อาจเป็นประโยชน์แก่ชฎิลผู้บูชาไฟ) เมื่อเข้าไปก็เห็นเด็กแดง ๆ คนหนึ่ง เป็นเด็กชายนอนหงายอยู่ จึงนำมาเลี้ยงไว้จนเติบโต มีอายุได้ ๑๐ ปี หรือ ๑๒ ปี ต่อมาชฎิลมีธุระที่จะต้องไปในชนบท จึงเรียกเด็กมาสั่งให้บูชาไฟ (คอยเอาไฟใส่ในกองไฟ) อย่าให้ดับได้ ถ้าไฟดับ มีดอยู่นี่ ไม้อยู่นี่ ไม้สีไฟอยู่นี่ จงจุดไฟให้ติดบูชาไฟต่อไป. เมื่อลั้งเสร็จและไปแล้ว เด็กมัวเล่นเพลินไป ไฟก็ดับ. เด็กคิดถึงคำสั่ง จึงเอามีดมาถากไม้สีไฟด้วยหวังจะได้ไฟ ก็ไม่ได้ไฟ จึงผ่าไม้สีไฟออกเป็น ๒ ซีก ๓ ซีก จนถึง ๒๐ ซีก ทำเป็นซึ้น ๆ ใส่ครกตำ แล้วเอามาโรยที่ลมด้วยหวังจะได้ไฟ แต่ก็ไม่ได้ ชฎิลกลับมาเห็นเช่นนั้น ถามทราบความแล้ว จึงคิดว่า เด็กนี้ยังอ่อน ไม่ฉลาด จะหาไฟโดยวิธีที่ไม่ถูกได้อย่างไร จึงเอาไม้สีไฟมาสีให้เด็กดูถึงวิธีทำไฟให้ติด. พระองค์ก็เช่นเดียวกัน ทรงหาโลกอื่น โดยวิธีที่ไม่ถูก ในที่สุดได้แนะนำให้พระเจ้าปายาสีทรงสละความเห็นผิดนั้นเสีย.

แต่พระเจ้าปายาสีทรงอ้างว่า ทรงสละไม่ได้ เพราะพระเจ้าปเสนทิโกศล และพระราชานในรัฐอื่น ๆ ก็ทรงทราบกันทั่วไปว่า พระองค์มีความเห็นอย่างนี้ ก็จะพากันติเตียนได้. พระกุมารก็สลับเถระจึงยกอุปมาเพื่อจงใจให้ทรงสละความเห็นผิดนั้น ๆ แต่เมื่อยังไม่ทรงยอม ก็ยกอุปมาอื่นอีก โดยนัยนี้เป็นอุปมา ๔ ข้อดังต่อไปนี้ : -

๑. อาจจะเป็นพวกเร่ร่อน กางเต็นท์พักแรมในที่ต่าง ๆ

๑. เปรียบเหมือนพ่อค้าเกวียนหมูใหญ่ เดินทางจากภาคตะวันออกไปภาคตะวันตก แล้วได้แบ่งกองเกวียนออกเป็น ๒ กอง กองละประมาณ ๕๐๐ เล่ม ให้ขบวนหนึ่งล่วงหน้าไปก่อน อีกขบวนหนึ่งจะตามไปภายหลัง ขบวนที่ล่วงหน้าไปก่อนถูกคนเดินสวนทางหลอกให้ทิ้งหญ้าทิ้งน้ำ เล่าว่าข้างหน้าฝนตกในทางกันดาร, พุ่มไม้, หญ้า, ไม้ และน้ำบริบูรณ์ หัวหน้ากองเกวียนหลงเชื่อจึงพาพวกไปตายหมดสิ้น เพราะทิ้งหญ้าทิ้งน้ำแล้วก็หาน้ำและหญ้าข้างหน้าไม่ได้. พวกไปที่หลังไม่ยอมเชื่อคนหลอก ไม่ยอมทิ้งหญ้าทิ้งน้ำ จึงเดินทางข้ามทางกันดารโดยสวัสดิ. แล้วเปรียบว่าพระองค์แสวงหาโลกอื่นโดยไม่แยกคาง จะพลอยให้คนที่เชื่อถือพากันถึงความพินาศไปด้วย เหมือนนายกองเกวียนคณะแรก.

๒. เปรียบเหมือนชายเลี้ยงหมูคนหนึ่ง ไปสู่หมู่บ้านอื่น เห็นคุณ (อุจจาระ) แห่งที่เขาทิ้งไว้เป็นอันมากก็คลี่ผ้าห่มออก เอาคุณแห้งใส่แล้วห่อหุ้มเหนื่อศีระขมา ในระหว่างทางฝนตก คุณนั้นก็ไหลเลอะเประอะไป คนทั้งหลายจึงพากันติเตียนว่าเป็นบ้า หรือไปแบกห่อคุณมาทำไม เขากลับตอบว่า ท่านต่างหากเป็นบ้า เพราะของที่แบกมานี้เป็นอาหารของหมู พระองค์ก็เปรียบเหมือนอย่างนั้น ขอจงทรงสละความเห็นผิดนั้นเสียเถิด.

๓. เปรียบเหมือนนักเลงสกา ๒ คนเล่นสกากัน คนหนึ่งยอมกลืนลูกโทษที่มาถึงตัว^๑ (หมายถึงลูกสกาที่จะทำให้แพ้) อีกคนหนึ่งบอกว่า ท่านชนะเรื่อยข้างเดียว ขอลูกสกาให้ข้าพเจ้าทำพิธีบ้าง. คนชนะจึงส่งให้ไป. นักเลงคนที่ ๒ จึงเอายาพิษทาลูกสกา เมื่อเล่นครั้งที่ ๒ นักเลงสกาคนแรกก็กลืนลูกโทษที่มาถึงนั้นอีก (และตายเพราะกลืนยาพิษเข้าไปด้วย). พระองค์ก็เปรียบเหมือนนักเลงสกา (ที่กลืนยาพิษไปกับลูกสกาด้วย) ขอจงทรงสละความเห็นผิดนั้นเสียเถิด.

๔. เปรียบเหมือนชาย ๒ คน ซวนกันไปยังชนบทเพื่อหาทรัพย์ ไปพบป่านในระหว่างทางก็ห่อป่านเดินทางไป ครั้นไปพบด้ายที่ทอดจากป่าน คนหนึ่งเห็นด้ายมีราคากว่าก็ทิ้งป่านห่อด้ายไป อีกคนหนึ่งไม่ยอมทิ้ง ด้วยถือว่าแบกมาไกลแล้ว ผู้รัดไว้ดีแล้ว. โดยนัยนี้ ไปพบผ้าเปลือกไม้, ผ้าฝ้าย, เหล็ก, โลหะ, ดินบุก, ตะกั่ว, เงิน, ทอง คนหนึ่งทิ้งของเก่าถือเอาของใหม่ที่มีราคากว่า แต่อีกคนหนึ่งไม่ยอมทิ้ง ถือว่าแบกมาไกลแล้ว ผู้รัดไว้ดีแล้ว เมื่อกลับไปถึงบ้าน บุตร ภริยา เพื่อนฝูงของผู้แบกห่อป่าน ก็ไม่ชื่นชม แต่บุตร ภริยา เพื่อนฝูงของผู้แบกห่อทองกลับมา ต่างชื่นชม. พระองค์จะเป็นอย่างผู้แบกห่อป่าน ขอจงทรงสละความเห็นผิดนั้นเสียเถิด.

๑. แสดงว่าลูกสกาเป็นแบบลูกเต๋า ในอรรถกถาแก้วว่า เล่นด้วยลูกสี่เหลี่ยม (ลูกเต๋า) ก็มี เล่นด้วยลูกขลุบหรือลูกคลี (คูล) ก็มี การกลืนลูกสกา อาจเป็นเคล็ดให้ได้ชัยชนะเรื่อย ๆ

พระเจ้าปายาลิทรงเลื่อมใสในพระกุมารกัสสปเถระ สรรเสริญภาสิต ประกาศพระองค์เป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดพระชนมชีพ แล้วทรงถามถึงวิธีบูชาัยญ ซึ่งพระเถระก็ถวายคำแนะนำให้บูชาโดยไม่มีการฆ่าสัตว์ พระเจ้าปายาลิทรงปฏิบัติตาม โดยให้มีการแจกทาน (ทำงานสังคมสงเคราะห์) แล้วเพิ่มของที่ให้ดีขึ้นโดยลำดับ.

จบความย่อแห่งพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐

